

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie
Studijní obor: Demografie se sociologií

Anna Černochová

**Obyvatelstvo města Liberec a jeho struktury na základě
Soupisu poddaných podle víry (1651)**

The population of the city Liberec and its structures based on the List of subordinates
according to the faith (1651)

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Alice Velková, Ph.D.

Praha, 2019

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 10.5. 2019

.....

podpis

Ráda bych poděkovala své vedoucí práce doc. PhDr. Alici Velkové, Ph.D. za její cenné rady a trpělivost při vedení mé bakalářské práce. Poděkování patří také mé rodině a nejbližším za podporu a pomoc při studiu.

Obyvatelstvo města Liberec a jeho struktury na základě Soupisu poddaných podle víry (1651)

Abstrakt

Hlavním cílem této práce bylo detailně statisticky analyzovat obyvatelstvo města Liberec tak, jak je evidované v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651. Obyvatelstvo jsem popsala jak ze strany typologie rodin a domácností, včetně hlav domácností, tak i ze strany demografických ukazatelů a katolického vyznání obyvatel. Dále jsem se také věnovala problematice čeledínů, děveček a podruhů a jejich umístění v rodinné struktuře. Pro rozbor obyvatelstva města Liberec v roce 1651 jsem použila běžných statistických a demografických postupů. Prostřednictvím analýzy a porovnáním obyvatel města Liberec s jinými městy i vesnicemi byla zjištěna odlišnost města Liberec v roce 1651. Město Liberec bylo od ostatních měst i vesnic rozdílné téměř ve všech zkoumaných faktorech. Výjimkou zde je typologie rodin, která si drží svou typickou podobu v celé části západní Evropy.

Klíčová slova: typologie rodin a domácností, čelední služba, podruzi, katolické vyznání

The population of the city Liberec and its structures based on the List of subordinates according to the faith (1651)

Abstract

The main aim of my study was to analyze in detail the population of the town Liberec according to the List of subordinates according to the faith from 1651. I have described the family and household typology, including heads of households, as well as demographic indicators and catholic religion of inhabitants. Next, I was also dealing with the issue of servants and house lodgers and their inclusion in the family structure. To analyze the population of the city of Liberec in 1651, I used common statistical and demographic procedures. By analyzing and comparing the inhabitants of Liberec with other towns and villages, the town of Liberec in 1651 was found to be different. The city of Liberec was different from other cities and villages in almost all the examined factors. The exception is the typology of families, which retain its typical form throughout Western Europe.

Keywords: the family and household typology, servants, house lodgers, catholic religion,

Počet znaků: 73 173

OBSAH

Seznam tabulek	6
1 Úvod.....	7
2 Prameny a literatura.....	10
2.1 Prameny	10
2.2 Literatura	11
3 Metody výzkumu práce	13
4 Město Liberec	14
4.1 Historie města Liberec v 17. století.....	14
5 Demografická evidence v 17. století.....	18
6 Obyvatelstvo města Liberec v roce 1651	19
7 Profesní a sociální struktura	24
8 Lidé ve služebním poměru.....	27
9 Struktura podle rodinného stavu.....	32
10 Typy rodin a domácností.....	35
10.1 Podružské domácnosti.....	38
10.2 Čeleď v domácnostech	39
11 Náboženské vyznání obyvatelstva.....	41
12 Závěr	43
Seznam použitých pramenů	45
Seznam použité literatury.....	46
Přílohy	48

SEZNAM TABULEK

Tab. 1	Struktura obyvatelstva města Liberec podle pohlaví a věku 1651, v %	19
Tab. 2	Porovnání struktury obyvatelstva ve městech Liberec a Dobrovice podle pohlaví a věku, 1651, v %	21
Tab. 3	Průměrný věk a medián obyvatel měst Liberec a Dobrovice, 1651, jednotky věku....	22
Tab. 4	Porovnání struktury obyvatelstva města Liberec a vsí na panství Třeboň podle pohlaví a věku, 1651, v %	22
Tab. 5	Sociální struktura města Liberec, 1651	24
Tab. 6	Struktura řemesel ve městě Liberec, 1651, v %	25
Tab. 7	Porovnání sociální struktury města Liberec a města Dobrovice, 1651, v %	26
Tab. 8	Srovnání hospodářů a hospodyň podle věku ve městě Liberec a ve vsích na panství Třeboň, 1651, v %	26
Tab. 9	Čeď, učedníci a tovaryši ve městě Liberec podle pohlaví a věku, 1651	29
Tab. 10	Zastoupení čeledě ve městech Liberec, Chomutov a Žatec podle věku, muži, 1651 ..	30
Tab. 11	Zastoupení čeledě ve městech Liberec, Chomutov a Žatec podle věku, ženy, 1651 ...	30
Tab. 12	Zastoupení čeledi podle věku a pohlaví ve městě Liberec a na panství Třeboň, 1651, na 100 hospodářství	31
Tab. 13	Obyvatelé města Liberec podle rodinného stavu, muži, 1651, v %	32
Tab. 14	Obyvatelé města Liberec podle rodinného stavu, ženy, 1651, v %	32
Tab. 15	Porovnání obyvatel města Liberec a Dobrovice podle rodinného stavu, muži, 1651, v %	33
Tab. 16	Porovnání obyvatel města Liberec a Dobrovice podle rodinného stavu, ženy, 1651, v %	33
Tab. 17	Rodinná struktura města Liberec podle Laslettovy typologie (viz. Příloha 1), 1651 ..	36
Tab. 18	Srovnání rodinných struktur ve městě Liberec a ve vsích na panství Děčín podle Laslettovy typologie (viz. Příloha 1), 1651, v %	37
Tab. 19	Rodinná struktura města Liberec včetně podružských domácností podle Laslettovy typologie (viz. Příloha 1), 1651	38
Tab. 20	Počty čeledi v domácnostech podle věku, Laslettova typologie (viz. Příloha 1), muži, 1651	39
Tab. 21	Počty čeledi v domácnostech podle věku, Laslettova typologie (viz. Příloha 1), ženy, 1651	40
Tab. 22	Vyznání obyvatel města Liberec podle pohlaví, 1651, v %	41
Tab. 23	Šance obyvatel města Liberec k přechodu na katolickou víru, muži, ženy, 1651, v %	42

Kapitola 1

Úvod

Pro svou bakalářskou práci jsem využívala dat ze Soupisu poddaných podle víry z roku 1651. Jelikož Soupis poddaných podle víry z roku 1651 zaznamenává data pro celé Čechy, pro analýzu ve své bakalářské práci jsem si vybrala pouze město Liberec. Většina ostatních studií o populaci v roce 1651 se zabývá především venkovským životem.

Liberecké panství má jednu výhodu, a to, že na rozdíl od většiny ostatních panství (jako např. panství Děčín) jsou zde uvedené i děti předzповědního věku (děti do 10–12 let). Data zde nejsou tak zkreslená a není potřeba si dětskou složku složitě dopočítávat. Právě pro evidenci i dětí předzповědního věku a málo dostupných a zpracovaných publikací o městě Liberec v roce 1651 jsem si vybrala toto téma jako téma své bakalářské práce.

Obyvatele města Liberec v roce 1651 podrobím detailnímu statistickému rozboru z různých hledisek a s využitím všech zaevidovaných charakteristik obyvatel. Aby byla analýza relevantní, musím její výsledky podložit historickým děním v daném období na daném místě, a tedy možnými souvislostmi a faktory, které mohly evidenci z roku 1651 ovlivnit a zkreslit. Jedná se především o náboženskou situaci, vztahy s vrchností a o různé místní vyhlášky a nařízení.

Pro úplnost vykreslení historického zázemí se zmíním o možnostech demografické evidence v 17. století, jelikož se pohybujeme v tzv. době předstatistické.

Práce byla celkově rozdělena do jedenácti kapitol. Kapitoly, v nichž se detailně věnuji statistické analýze města Liberec v roce 1651, jsou „Obyvatelstvo města Liberec v roce 1651“, „Profesní a sociální struktura“ s podkapitolou „Lidé ve služebním poměru“, dále kapitoly „Struktura podle rodinného stavu“, „Typy rodin a domácností“ s podkapitolami „Podružské domácnosti“ a „Čeledi v domácnostech“ a kapitola „Náboženské vyznání obyvatelstva“.

V kapitole „Obyvatelstvo města Liberec v roce 1651“ se zaměřím na počty mužů a žen a jejich věkovou strukturu. Zhodnotím podíl dětí předzповědního věku vůči odhadu podílu těchto dětí ve městech v tomto historickém období. Pohlavně věkovou strukturu (již bez dětí předzповědního věku) porovnám s městem Dobruvice a s vesnicemi na panství Třeboň. S městem Dobruvice dám do poměru i průměrný věk a medián obyvatel podle pohlaví. Předpokladem v této kapitole by mohl být na rozdíl od vesnické populace nárůst ve věkové složce 15–19 let, a to především díky čelední službě. Dále jsou zde pravděpodobné vyšší počty obyvatel starších 60 let, a to díky lepšímu finančnímu zabezpečení ve městech.

V části práce nazvané „Profesní a sociální struktura“ zanalyzují počty vrchnostenských úředníků, obchodníků, řemeslníků, vrchnosti, podruhů a jiných. Socioprofesní strukturu města Liberec opět porovnáám s výsledky za město Dobruška. Zajímavým poznatkem by mohl být i věk hospodářů a hospodyň, proto se na jejich počty za město Liberec podívám ve srovnání s vesnicemi panství Třeboň. Domnívám se, že výsledkem v této kapitole budou velké počty řemeslníků ve městě Liberec oproti městu Dobruška, především tkalcovských řemesel, a také převážně nižší věk hospodářů a hospodyň ve městě Liberec ku vesnicím panství Třeboň.

V podkapitole „Lidé ve služebním poměru“ se blíže podívám na čeled', tovaryše a děvečky. Jaké je jejich umístění v sociální struktuře a v jakých výrazech a označeních se objevovaly v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651? Věkovou strukturu mužů i žen ve služebním poměru za město Liberec srovnám s městy Chomutov a Žatec a také v počtech na 100 hospodářství s vesnicemi panství Třeboň.

Myslím si, že na rozdíl od jiných vesnicí a měst budou ve městě Liberec celkové počty čeledi vyšší. Dá se též zde předpokládat početnější zastoupení čeledi ženského pohlaví, což je základní charakteristikou čelední služby 17. století.

Následně se zaměřím na strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu, tedy na počty svobodných, ženatých a ovdovělých mužů a žen, a opět porovnáám s výsledky za město Dobruška. Soupis poddaných podle víry z roku 1651 na rodinný stav jednotlivých osob nekladl přílišný důraz, proto se u toho tématu zastavím pouze krátce. Jelikož analyzuji obyvatelstvo v městských podmínkách, domnívám se, že mohu očekávat vyšší sňatkový věk u mužů a naopak nižší u žen.

Jedním z nejzajímavějších aspektů obyvatelstva obecně je podle mne jejich rozložení do rodin a domácností. V kapitole „Typy rodin a domácností“ vysvětlím rozdíl mezi východoevropským a západoevropským typem rodiny. Jelikož v Soupisu jsou příbuzenské vztahy patrné pouze podle shodného příjmení, bude nutné na domácnosti nazírat třemi různými způsoby. Pro rozbor liberecké populace v roce 1651 budu využívat dnes již běžné Laslettovy typologie (viz. Příloha 1), kterou popsala a vysvětlila v knize Rodina našich předků Markéta Seligová a Jan Horský (1997).

Domnívám se, že nejčastějším typem ve městě Liberec v roce 1651 bude jednoduchá rodinná domácnost, přesněji domácnost manželského páru s dětmi. V této kapitole se také budu věnovat podruhům, jejich definici a zařazením do domácnosti skrze jejich zahrnutí do typologie jako samostatných domácností. Neodmyslitelnou součástí rodin a domácností byla též čeled', proto zanalyzují jejich rozvrstvení v jednotlivých typech domácností podle věku a pohlaví. Odhaduji jejich nejčastější zastoupení právě u jednoduchých rodinných domácností a též u jednočlenných domácností jako je např. samostatně žijící vdovec, vdova.

Jelikož Soupis poddaných podle víry z roku 1651 byl pořízen za účelem zjištění počtu katolíků a nekatolíků v českých zemích, v poslední kapitole mé bakalářské práce se též budu věnovat jejich zastoupení v populaci města Liberec v roce 1651. Dá se předpokládat, že počty katolíků, ani počty nekatolíků s šancí na přestup zde nebudou většinovými, a naopak budou převládat počty zatvrzelých nekatolíků, v tomto případě protestantů.

Hypotézou pro mé zkoumání všeobecně je, že výsledky získané za město Liberec budou převážně odlišné od ostatních měst i vsí, a to především kvůli odlehlému umístění nedaleko hranic a německy mluvící populaci.

K zodpovězení těchto otázek mi bude nápomocna především statistická analýza dat pro obyvatelstvo města Liberec roku 1651 a jejich porovnání s jinými městy a vesnicemi různých českých panství, jejichž výsledky byly publikovány povětšinou v časopise Historická demografie.

Kapitola 2

Prameny a literatura

2.1 Prameny

Hlavním zdrojem mé bakalářské práce je Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Soupis poddaných podle víry z roku 1651 je jedinečným pramenem pro poznání demografických a sociálních poměrů v Čechách v polovině 17. století. Z jeho údajů lze studovat otázky týkající se charakteru tehdejší populace, problematiku rekatolizačního vývoje i záležitosti onomastické (výskyt a četnost křesťanských jmen a příjmení) (Horský, 1997, str. 40).

Soupis vznikl ve fázi násilné rekatolizace Čech, tři roky po vestfálském míru, za účelem zjištění nakolik je v Čechách rozšířeno katolické vyznání (Seligová, 1993, str. 113). Po odchodu švédských vojsk z českých zemí již nic nebránilo plnému rekatolizačnímu procesu (Holubová, 2002, str. 37). Pražská konzistoř za spolupráce s císařem Ferdinandem III. a s příčiněním kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu rozeslala do všech krajů v Čechách nařízení, podle nichž měly být spočítány počty katolíků a nekatolíků, a také možnost naděje na přestoupení k jediné „samospasitelné víře“ (Melanová, 2017, str. 83).

Patent českých místodržících je datovaný 16. 11. 1650 a byl vydán 4. 2. 1651. Konstatovala se v něm nedokonalost dosavadních soupisů nekatolických poddaných a nařizovalo se v něm vrchnostem, aby dle přiloženého formuláře uvedly všechny poddané obou pohlaví s hodnověrnou specifikací. Seznamy měli císařští hejtmané odevzdat české kanceláři do šesti neděl (Horský, Sládek, 1993, str. 77).

Soupisy byly pořizovány po panstvích jednotlivými vrchnostenskými kanceláři, proto se jejich výsledná podoba lišila, a to hlavně v důrazu na právní a příbuzenskou podstatu vztahů a v jazyku záznamu (Seligová, 1993, str. 113). Evidovány byly výhradně osoby na usedlosti skutečně přítomné. Proto např. děti sloužící na jiném gruntě jako čeledí, byly zapsány v místě své služby (Horský, 1997, str. 40)

V Soupisu jsou uvedeny údaje o jednotlivých osobách, a to jméno, věk, společenský (poddaný, nepoddaný, šlechta apod.) a rodinný stav, zaměstnání a náboženství. U nekatolíků nalezneme poznámky, zda je u nich naděje na obrácení ke katolické víře či nikoliv.

Tento jmenovitý seznam má určitý řád. Každé panství uvádí nejprve vlastníky panství, poté jejich úředníky a městskou správu, a nakonec prosté obyvatele měst a vsí. Evidenci unikli katoličtí duchovní, židé, vojáci, žebráci a mobilní složky obyvatelstva. (Holubová, 2002, str. 37).

Obyvatelstvo je v Soupisu evidované po jednotlivých domácnostech. První je uváděn hospodář, který je jmenován celým jménem a zvýrazněn předsazením. Dále je zde zapsána manželka a děti hospodáře, u nichž je uváděno pouze jméno křestní. Děti hospodáře byly řazeny různě, např. v panství Dobrovice byly děti uváděny od nejstaršího syna po nejmladší dceru (Holubová, 2002, str. 38), ale v panství libereckém byly zapsány podle věku, nehledě na pohlaví. Dále v pořadí domácnosti následovala čeleď a podruzi, popř. děti a čeleď podruhů. Charakter způsobu zápisu je velmi důležitý, neboť uchovává rodinnou strukturu a umožňuje tak na Soupis uplatnit typologii rodin a domácností (Horský, 1997, str. 41).

Čísla uvedená v tomto prameni jsou bohužel často nepřesná. A to především co se týče věku. Věkové údaje byly z hlediska rekatolizačního procesu pouze informativní částí Soupisu. Navíc značná část populace svůj přesný věk ani neznala. Proto poddaní svůj věk zaokrouhlovali směrem k desítkám či pětikám (Horský, Sládek, 1993, str. 77).

Soupis je nespolehlivý i co se týče osob mladších 10 let. Na mnoha panstvích nebyly děti tzv. předzповědního věku (tedy mladší 10 či 12 let) vůbec v Soupisu uváděny. Pokud Soupis osoby mladšího věku nezaznamenal, znamená to, že v něm chybí jisté velice významné procento populace. Tato skutečnost nám brání v porovnávání této složky populace mezi jednotlivými panstvími, ale i v porovnávání meziročním. Počet dětí je tedy potřeba odhadnout. A. Zeman tento počet odhadoval na 26 až 30 % obyvatelstva (Zeman, 1967, str. 22), R. Schreiber na 32,5 % ve vsích a 28 % ve městech a E. Maur na 33 % ve vsích a 28 % ve městech (Horský, 1997, str. 43).

Na většině panství se evidence osob uskutečnila již na jaře roku 1651. Bohužel, než stačila proběhnout všude, 3. června 1651 vyšel patent s nařízením upustit od stanovené formy záznamu a podávat jen sumární výkaz nekatolických osob. Na panstvích, kde k vyhotovení Soupisu zatím nepříkročili, Soupis nevznikl vůbec. A tam, kde dokument pouze nestačili odeslat, byl Soupis uložen ve vrchnostenské signatuře. Po zrušení místodržitelství kanceláře byly všechny Soupisy zařazeny do nově vytvořené „Staré manipulace“ pod heslo „Religion“ a uspořádány podle tehdejších krajů (Horský, 1997, str. 41).

2.2 Literatura

Pro svou práci jsem v největší míře využívala článků a dat z časopisu *Historická demografie*, který vychází jednou až dvakrát ročně již od roku 1967. Tento časopis nejprve vydával Historický ústav ČSAV a dnes se o jeho publikaci stará Etnologický ústav AV ČR.

Z nespočetných autorů, kteří přispěli do tohoto časopisu ve své práci cituji především článek Michaely Holubové, jež roku 2002 v *Historické demografii* charakterizovala obyvatelstvo města Dobrovice roku 1651. Dále využívám práci Markéty Seligové, především její analýzu skladby domácností na panství Děčín (1993). Také jsem zhodnotila výroky i data uvedená Eduardem Maurem pro podíl čeledi na obyvatelstvo Žatce tak, jak ho popsal v *Historické demografii*

v roce 1999. A rovněž jsem ve své práci použila výsledků Jana Horského a Miloše Sládka, kteří v Historické demografii v roce 1993 zkoumali poddanské vsi na panství Třeboň. V menší míře mi v mé práci pomohly i články od Elišky Čáňové, především článek z roku 1987 o populačním vývoji v 17. a 18. století a o složení domácnosti v Čechách v roce 1651 z roku 1992.

Všechny tyto studie postrádají data pro děti předzpozděného věku. Pro porovnání s nimi jsem tedy většinou začínala až u věkové kategorie 10–14 let. Ač všechny tyto publikace využívají jako pramen Soudpis poddaných podle víry, který vznikl za účelem zjištění počtu katolíků a nekatolíků v českých zemích v roce 1651, žádná z nich se podrobněji počtem katolíků a nekatolíků nezabývá. Proto údaje o náboženském vyznání za město Liberec můžeme porovnat pouze s historickou situací v dané oblasti.

Pro výklad historického dění ve městě Liberec v 17. století jsem využila knihy Liberec od Miloslavy Melanové a spol. z roku 2017, která detailně popisuje průběh rekatolizačního procesu na Liberecku.

Významným literárním podkladem pro rozbor skladby domácností a rodin pro mne byla kniha Rodina našich předků od Jana Horského a Markéty Seligové z roku 1997. V této knize je podrobně popsána a vysvětlena Laslettova typologie rodin a domácností (viz Příloha 1) a její možnost aplikace na obyvatelstvo.

Kapitola 3

Metody výzkumu práce

Zdrojem dat a informací pro mou práci byl Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Soupis je vydáván v edici tiskem Národního archivu a v dnešní době je již dostupný v elektronické podobě. Data za město Liberec jsou umístěna v publikaci Boleslavsko mezi městy Křinec a Lobeč. I přes elektronickou podobu dat bylo za potřebí údaje přepsat do statisticky přátelštějšího programu. Já jsem si pro svou práci vybrala program MS Excel. Jelikož se město Liberec nachází nedaleko německých hranic, v polovině 17. století byl z velké části osídlen německou populací. Proto i Soupis poddaných podle víry z roku 1651 vzniklý na tomto území byl zapsán v německém jazyce, lehce odlišném od dnešního německého jazyka. Pro překlad mně neznámých německých slov jsem využívala německo-českého česko-německého slovníku od nakladatelství Fin Publishing¹ a pro starší německé výrazy Dobrovského slovník z roku 1821.²

Hlavními nedostatky Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 je jednak neúplnost dat (často chybí děti předzповědního věku) a také nespolehlivost, co se týče věku všech evidovaných osob. Ve městě Liberec počty dětí předzповědního věku zaznamenány byly, proto jejich dopočítání nebude potřeba. Ovšem ve vsích a městech využitých pro porovnání populace města Liberec tyto počty chybí.

Časté zaokrouhlování věku k násobkům deseti i k násobkům pěti je dobře patrné z obrázku 1. V pyramidě po jednotkách věku je nápadný vysoký počet osob ve věku končících nulou, mírnější u věků končících pětkou, a to především u vyšších věkových ročníků. Jelikož výsledky analýzy města Liberec porovnááme s výsledky z jiných měst a vsí, jejichž počty a podíly vycházejí ze stejného zdroje, můžeme předpokládat podobnou míru zkreslení.

Rozbor demografické struktury obyvatelstva je založen na běžných postupech demografické a statistické analýzy, stejně jako rozbor rodinných struktur, kde jsem použila klasickou typologii P. Lasletta (viz. Příloha 1).

¹ ŘEŠETKA, Miroslav, 1996. *Německo-český a česko-německý slovník*. Olomouc: FIN Publishing. ISBN 80-86002-04-7.

² DOBROVSKÝ Josef, 1821. *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*. Praha. Dostupný z: <https://bara.ujc.cas.cz/slovníky/dobrovsky/dbsearch.php?database=gbsgb653sd>.

Kapitola 4

Město Liberec

Liberec byl vždy významnou součástí české historie, a tedy i zajímavým objektem pro demografické bádání.³ Město Liberec se nachází na začátku tzv. Frýdlantského výběžku v širokém kotli mezi Jizerskými horami a Ještědsko-kozákovským hřbetem (Šternová, 2013, str. 10). Je městem pohraničním. Nejbližší polská obec (Jasna Góra) není vzdušnou čarou od radnice dále než 12 km (Řeháček, 1998, str. 10). Liberec se dnes skládá z 33 městských částí, přičemž každá čtvrť má své číslo podle pořadí v historickém procesu připojování k městu (Řeháček, 1998, str. 9).

4.1 Historie města Liberec v 17. století

Jedněmi z prvních mocných majitelů, díky nimž město Liberec vzkvétalo, byli Redernové (1558–1621). Za jejich správcovství byly položeny základy pozdější prosperity Liberce. Liberecké panství se oddělilo od panství Frýdlantského a Rudolfem II. mu bylo udělen titul města a městský znak⁴ (Řeháček, 1998, str. 41).

Po bitvě na Bílé hoře (1620) se Liberecké panství dostává do držení Albrechta z Valdštejna (1583–1634) (Šternová, 2013, str. 11). Albrecht z Valdštejna dokázal uchránit Liberec od hrůz válečného dění. Naopak se z města stala továrna na sukno, aby mohla být císařská armáda zásobována výzbrojí a výstrojí. Kvůli nedostačujícím výrobním kapacitám bylo město rozšířeno o tzv. Nové Město a byla vystavěna nová obdélníková zástavba. Zda můžeme tento počín považovat za základy libereckého textilního průmyslu se lze jen dohadovat. Rozvoj soukenické a plátenické výroby je doložen až v druhé polovině osmnáctého století, a to díky sociálním reformám Marie Terezie a Josefa II (Bílková, 2002, str. 8).

³ Do roku 1945 zněl původní název Reichenberg. Komolením přes Rychberg (1545), Libercum (1634) a přes Liberk (1790) se dostáváme až k dnešnímu pojmenování Liberec (1845).

⁴ Stříbrný štít, na němž je červená zeď se dvěma věžičkami, zlatou otevřenou branou a erbem pánů z Redernu (stříbrné kolo na modrém poli). Na zdi stojí zlatý jednoocasý lev.

4.2 Rekatolizace panství Liberec (1648–1654)

O takto úzkém tématu se velice špatně dohledávají publikace či články, které by ho rozebíraly tak dobře a detailně jako je tomu v knize od Miloslavy Melanové a kolektivu z roku 2017, proto budu v této podkapitole vycházet hlavně z jejich poznatků.

Po smrti Albrechta z Valdštejna dostává panství Frýdlant, Liberec, Smiřice a Hoříněves do rukou Matyáš z Gallasu. Gallasové byla šlechta pocházející z Tyrolska a tedy šlechta „cizácká“ nejen jazykem, ale i kulturou (Melanová, 2017, str. 80).

Éra „šťastné země“ a rozkvětu za Gallasovy državy bohužel nepřetrvávala. Přišla válka a s ní i nejistota v definitivním uspořádání náboženských poměrů. Jediná změna k lepšímu byla v ukončení hektické výroby pro žoldáky Valdštejnovy armády (odhadem 100 000 mužů) (Melanová, 2017, str. 80).

V posledním desetiletí války na Liberecku panovaly švédské posádky. Jako příklad jejich panování zde Melanová uvádí fakt, že v roce 1646 na panství velel švédský generál Wittenberg. Na jeho rozkaz musel z Frýdlantu katolický farář odejít a na jeho místo byl dosazen kazatel protestanský. To samé se mohlo stát i v Liberci, pouze o tom nemáme dochované záznamy (Melanová, 2017, str. 83).

Po skončení třicetileté války byla rekatolizace již v poslední fázi svého průběhu. Ferdinand III. viděl v katolické církvi jedinou záruku spásy duše. Musely být provedeny zásadní změny, a to nejen v kulturním smyslu. Proběhla obměna farářů, městská rada, purkmistr i radní se museli stát katolíky nebo opustit úřad, ale ani v čele cechů nesměl být nekatolík (Melanová, 2017, str. 84).

Při příchodu rekatolizačních komisí byli často svoláni představitelé všech obcí a jejich poddaní. Muži většinou výklad katolických misionářů poslouchali mlčky, poté slíbili náboženský přestup, ale doma dále praktikovali víru dle svých zvyklostí. Ženy se naopak před komisí vymlouvaly a diskutovaly. Poukazovaly na to, že po přestupu již nebudou moci prodávat v Horní Lužici a obchodovat s tamními zákazníky (luterány), neboť je přestanou přijímat jako partnery. Dospěli se sotva zlomili a ani v případě změny vyznání nebylo jisté, zda se nejedná pouze o formální přestup, ale výchova dětí v katolickém vyznání byla často mimo dosah rodičů. Pokud rodiny neodešly do exilu, hrozilo, že se jejich děti stanou katolíky, a to nejen formálními (Melanová, 2017, str. 84–85).

Změna vyznání není záležitostí násilí, ale záležitostí času. Nejprve byly odstraněny protestanské symboly, poté se s příchodem katolických farářů docházelo k převěcení kostelů. Tlak na změnu byl vyvíjen ze dvou směrů. Z Vídně vycházela zeměpanská nařízení jako projev císařova nezlomného odhodlání učinit ze všech poddaných poslušné katolíky. A místní patrimoniální vlastníci byli za provádění rekatolizace odpovědní, a to pod hrozbou uvěznění, pokud úkoly nesplní (Melanová, 2017, str. 85).

S odchodem poslední švédské posádky musely být nové poměry nastoleny definitivně i na Liberecku. V prosinci 1649 museli místní složit slib poslušnosti staronové vrchnosti. Po smrti Matyáše z Gallasu byli jeho synové dosud neplnoletí, proto je zastupoval Štěpán Rathmull z Rathmullu, ale velké slovo měla stále Gallasova vdova (Melanová, 2017, str. 85).

V únoru 1650 byl vydán další rekatolizační patent. V něm stálo, že je nutné upevnit katolictví, a to kvůli kacírům a sektám, které vedou k nejednotnosti, vzpourám, odporu

a rebeliím. Rekatolizace je podle panovníka jedinou možností, jak těmto nepravostem zabránit a znovu přivést království k rozkvětu (Melanová, 2017, str. 85).

Všichni liberečtí měšťané museli neprodleně přestoupit na katolictví a vzdát se protestanského přesvědčení. Kdo se vzdát nehodlal, měl propadnout majetkem a opustit zemi. Všichni měšťané a úředníci byli povinni změnit své vyznání do konce března roku 1650. Šlechtici na Frýdlantsku chtěli u luteránství setrvat až do smrti. Výhrůžek se nebáli, protože většina z nich vlastnila panství i v Horní Lužici. Liberečtí měšťané tuto výhodu „dvou domovů“ neměli. Proto se velká část z nich rozhodla pro exil v blízkém příhraničí, a to právě v Horní Lužici nebo Sasku. K zemským hranicím to bylo jen pár hodin cesty a je možné, že zde poddaní měli příbuzné a přátele, kteří jim zajistili střechu nad hlavou, dokud si nenašli nové bydlení a způsob obživy (Melanová, 2017, str. 86).

Koncem února 1650 byl sestaven soupis obsahující přes 30 jmen měšťanů, kteří se považovali za katolíky. Bylo nutné ukázat dobrou vůli a uchránit město od nejhoršího. Liberecký purkrabí se vydal za hejtmanem a prosil ho o prodloužení lhůty. Prohlásil, že Liberec má na starost pouze jeden farář, a tedy není možné vyzpovídat všechny nově přistoupivší ke katolictví, zároveň podávat Svátost oltářní a zároveň provádět rekatolizaci. Hejtman zděšen počtem nekatolíků slíbil prodloužení lhůty a zajištění dalších schopných duchovních (Melanová, 2017, str. 86).

V březnu 1650 saský kurfiřt podpořil přijímání náboženských uprchlíků z Liberecka a Frýdlantska do Horní Lužice. V Čechách tento úbytek poddaných působil velké problémy. Chyběli řemeslníci, ale i pracovní síla na polích a v lesích. V dubnu 1650 Gallasova vdova zasáhla do rekatolizace. Vydala listinu, kde vyzývá své poddané uprchnuvší kvůli náboženství, aby se navrátili zpět do 45 dní (Melanová, 2017, str. 86).

V březnu roku 1651 byli před purkmistra a městskou radu postupně předvoláváni všichni měšťané a museli sdělit, jak se to má s jejich vyznáním. Většina poddaných prohlásila, že přestoupit nechtějí, ale že „se ženami a dětmi, životem a statky, ctí a krví chtějí být a zůstat věrnými poddanými své milostivé vrchnosti“ (Melanová, 2017, str. 86). To, aby nebyli obviněni z neposlušnosti. Ukázalo se, že na Liberecku je téměř 70 % poddaných nekatolíků a na Frýdlantsku přibližně 65 %. A to se ještě předpokládá, že čísla jsou nadhodnocena kvůli obavám z dragonád a nasazení vojska do města (Melanová, 2017, str. 83).

V červnu roku 1651 se opravdu rozkřikla zpráva, že se do Liberce a Frýdlantu mají dostavit dva nebo tři pluky jízdních a pěších vojáků, aby udělaly pořádek ve věci vyznání. Mnozí poddaní sebrali rodinu a dobytek a utekli do Horní Lužice či do Saska. Dalšího dne vzkázali, že se vrátí, pokud vojsko odjede. Hejtmani se báli vylidnění, chybějící pracovní síly a také nedostatku peněz z daní. Proto se snažili poddané dostat všemožně zpět. Vedle výhrůžek vězením a pokutami rozeslali po městech v Horní Lužici dopis. V tomto dopise sdělovali, že utečenci z Čech zradili přísahu věrnosti vůči své vrchnosti, protože jde o jednání proti dohodám Ferdinanda III. Habsburského se saským kurfiřtem Janem Jiřím (Melanová, 2017, str. 87).

V prosinci roku 1651 si liberecký páter pochvaloval úspěchy svého působení. K nim mohly přispět výzvy k návratu exulantů s příslibem, že jim budou navraceny statky a nebudou pokutováni. Dále skutečnost, že někteří nemohli odejít, a to buď kvůli věku, zdravotním potížím

nebo obavy ze ztráty domova. Také mohly zapůsobit hrozby vězením a přítomnost vojska. A nesmíme zapomenout na výmluvnost jezuitů, která se stala významným prostředkem obracení protestantů. Podle zповědních seznamů bylo roku 1654 usouzeno, že rekatolizační proces během 50. let 17. století poměrně úspěšně proběhl (Melanová, 2017, str. 88).

Exulanti z Čech a jejich potomci se stali významným přínosem pro Lužice a Sasko především ve výrobě sukna. Vznikly zde nové obce a poddaní v tomto německém prostředí mohli žít bez ztráty jazyka a uchovali si víru „předěšlých generací“ (Melanová, 2017, str. 88).

Kapitola 5

Demografická evidence v 17. století

Středověk byla doba, která neznala a nepotřebovala přesné statistické údaje. Nejlepším ukazatelem trendu v populačním vývoji byl absolutní počet obyvatelstva. Ten tvořil bezpečný předpoklad pro rozbor sociální skladby městského obyvatelstva (Zeman, 1967, str. 19–20). Do roku 1754, kdy se uskutečnil první soupis všeho obyvatelstva, a do roku 1785, kdy začíná ústřední evidence přirozené měny obyvatelstva, prameny nepokrývají celé území státu a je potřeba je podrobit kritice, jelikož původně vznikly k jiným než demografickým účelům (Fialová, 1994, str. 128). Statistickou evidenci obyvatel v 17. století lze rozdělit na dobu předbělohorskou a pobělohorskou. Nás bude zajímat především doba pobělohorská. Data o počtu obyvatel shromažďovaly dvě instituce, které měly zájem na poznání stavu a současně prostředky k realizování tohoto záměru. Těmito institucemi byly stát a církev (Čáňová, 1987, str. 153). Toto tvrzení Elišky Čáňové je trochu zavádějící, jelikož data o počtu obyvatel v této době stát ani církev neschraňovali. Prameny vznikaly v jednotlivých vrchnostenských kancelářích a vztahovaly se jen na dané panství.

Se státním přičiněním (pokud byl stát majitelem daného patrimonie) vznikaly berní knihy a berní rejstříky, kde byl uveden počet domácností ve městě. Feudální stát se spokojil jen s přibližným počtem poplatníků, kteří měli platit berní (daně) a to buď podle hlav, domů nebo komínů (Zeman, 1967, str. 21). Postupem času vznikaly poddanské seznamy. Zde se zaznamenával jak držitel poddanské usedlosti, tak i jeho rodina, tzv. neusedlé obyvatelstvo. K tomuto zdokonalení poddanských seznamů vedl nedostatek čeledi, ale i potřeba evidence dědičných poddaných jako majetku vrchnosti. „Rozšíření osobní evidence na všechny poddané a zdůvodnění tohoto kroku výhradně zájmem vrchnosti bylo neklamným svědectvím posunu ekonomické politiky feudálního velkostatku směrem k robotně-nevolnickému.“ (Maur, 1983, str. 10).

Po třicetileté válce se začaly objevovat i církevní soupisy. Jedním z nich je Soupis obyvatel podle víry z roku 1651, který vznikl ve fázi násilné rekatolizace Čech. Byli zde označeni všichni katolíci a nekatolíci s poznámkami, zda je lze obrátit na katolickou víru či nikoliv. Dále také vznikaly tzv. duchovenské tabule, kde byl uveden počet duší ve farnosti, tedy počet osob starších 10 nebo 12 let, kteří již mohli ke zpovědi a ke svatému přijímání. Pro demografické bádání nejsou církevní soupisy příliš vhodné, jelikož je zde často vynechávána dětská složka populace a její hodnota se musí odhadovat jako 26 až 30 % obyvatelstva (Zeman, 1967, str. 22).

Kapitola 6

Obyvatelstvo města Liberec v roce 1651

Celkový počet obyvatel ve městě Liberec v roce 1651 byl podle Soupisu poddaných z roku 1651 1 780 osob. Bohužel u třech žen a dvou mužů nebyla informace o věku uvedena, proto v analýze struktury obyvatel podle věku a pohlaví budu počítat pouze s 1 775 osobami, z nichž bylo 825 mužů a 950 žen. V následující tabulce lze vidět věkové rozložení obyvatel města Liberec podle pohlaví.

Tab. 1 – Struktura obyvatelstva města Liberec podle pohlaví a věku 1651

Věk	Město Liberec		
	Muži (%)	Ženy (%)	Celkem (%)
0–4	12,2	9,4	10,7
5–9	12,2	12,6	12,5
10–14	10,4	7,8	9,0
15–19	13,0	15,5	14,3
20–24	9,7	11,3	10,5
25–29	7,6	7,5	7,5
30–34	8,8	8,8	8,8
35–39	5,0	4,9	5,0
40–44	6,5	8,0	7,3
45–49	3,2	3,2	3,2
50–54	4,0	5,2	4,6
55–59	2,2	1,3	1,7
60+	5,1	4,6	4,8
Celkem (%)	100,0	100,0	100,0
Počet	825	950	1775

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Vzhledem k tomu, že Soupis města Liberce eviduje děti již od svého narození, umožňuje mi to zjistit skutečný podíl dětské složky a tento výsledek zároveň porovnat s dosavadními odhady. Eduard Maur odhaduje podíl dětí v předzपovědním věku ve městech na 28 % obyvatelstva (Horský, 1997, str. 43). V Liberci je dětí ve věku 0–4 let 10,7 % a 5–9 let 12,5 %, dohromady 23,2 %. Tyto hodnoty jsou nižší než uvedený odhad E. Maura. Příčinou by mohla být snížená sňatečnost, která nastala kvůli válce nebo i kvůli dlouhému pobytu švédských vojsk na Libereckém území. I přes tento fakt jsou děti předzपovědního věku nejpočetnější skupinou obyvatelstva ve městě Liberec.

Celkový podíl dětské složky (0–14 let) ve městě Liberec je 32,2 %. Tuto hodnotu mohou porovnat s podílem dětské složky v Dobrovicích, kterou M. Holubová vypočítala podle odhadu E. Maura na 371 dětí, tedy 30,9 %.

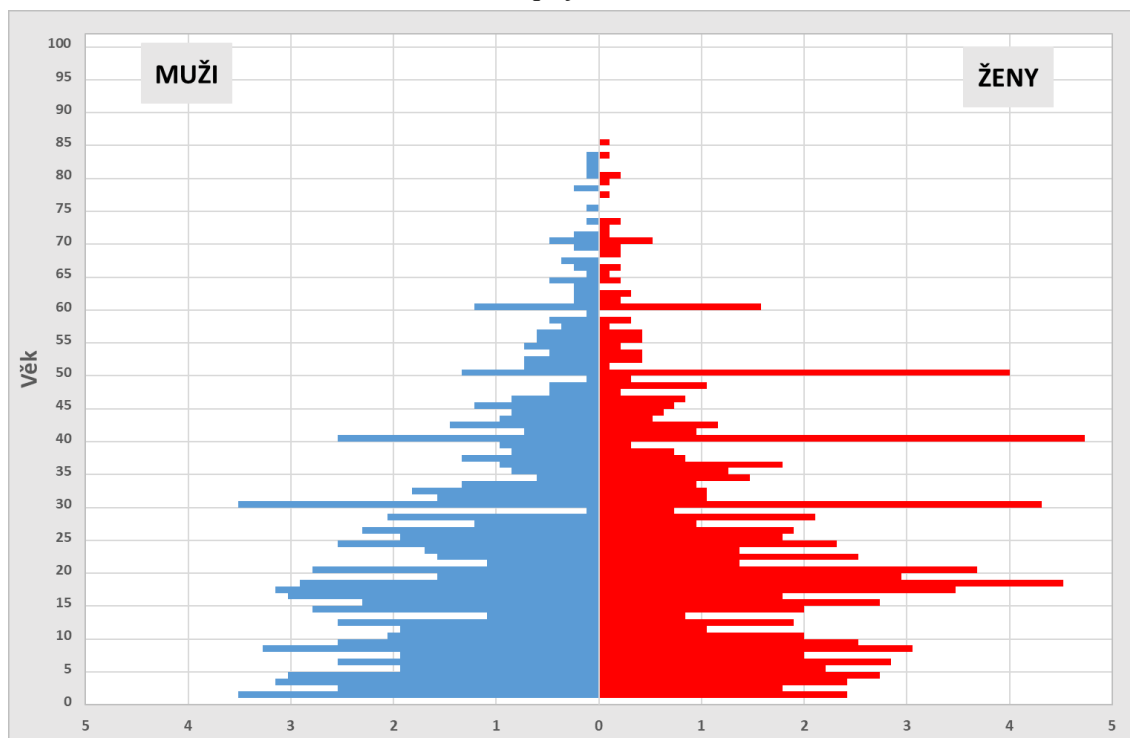
V klasické struktuře progresivní populace je zvláštností slabost věkových skupin 10–14 a 35–39 let. Anton Blashka spatřuje důvod nižšího zastoupení v těchto věkových kategoriích v morových epidemiích, R. Schreiber ji přičítá zaokrouhlování údajů. E. Maur dává za pravdu oběma těmto vysvětlením (Horský, 1997, str. 44).

Nárůst populace ve věkových kategoriích 15–19 let by mohl souviset s čelední službou. Mnoho dětí z blízkých vsí v tomto věku se vydávalo do města, aby se naučilo nějakému řemeslu a osamostatnily se od svých rodičů. Příliv čeledi z venkova byl z velké části ženského pohlaví, což vysvětluje ženskou převahu v této věkové skupině (Horský, 1997, str. 44).

Podíly žen a mužů si jsou velmi podobné ve většině věkových kategoriích. Pokud bych chtěla jejich vývoj shrnout, můžeme konstatovat, že počty mužů od narození převažují a počty žen je pak postupně vyrovnávají, a to kvůli vyšší mužské dětské úmrtnosti. Tento stav se stabilizuje ve skupině 30–34 let, kde si jsou počty žen a mužů velice blízké.

O populaci ve městě Liberec v roce 1651 lze hovořit jako o populaci progresivní, a tedy, že její počty v jednotlivých věkových kategoriích se s rostoucím věkem snižují. „Pyramidová“ věková struktura je příznačná pro populaci 2. poloviny 17. století (Horský, 1997, str. 43–44). Jak jsem se již zmiňovala, obyvatelé svůj věk často zaokrouhlovali. A to protože sami svůj přesný věk neznali, nebo byli do Soupisu zaznamenáni prostřednictvím třetí osoby. Obě tyto skutečnosti lze vyzorovat z následujícího grafu. Zaokrouhlování je velmi patrné u mužů ve věku 30, 40, 50 a 60 let a u žen skoro ve všech ročnících končících nulou.

Obr. 1 – Struktura mužů a žen ve městě Liberec po jednotkách věku, 1651, v %

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Strukturu obyvatelstva ve městě Liberec porovnám s městem Dobrovice. Počet obyvatel ve městě Dobrovice podle Soutpisu poddaných z roku 1651 činil 274 osob. Za třicetileté války doznalo Dobrovické panství značné zkázy. Císařští vojáci se zde objevili již roku 1621. O deset let později vtrhli do Čech Sasové, kteří obyvatelům působili značné škody na majetku. Největší zkázu však napáchali Švédové. Roku 1639 švédská vojska obsadila celé Pojizeří. Neodradila je ani císařská ofenzíva (1640) a tak byly Dobrovice vyplundrovány v roce 1642 a znovu v roce 1643 (Holubová, 2002, str. 39). Vnitrozemské, jazykově české oblasti se za války vylydnilo daleko více než okrajové německé oblasti (jako je např. Liberecko a Frýdlantsko), jimž se válečné hrůzy spíše vyhnuly (Maur, 1987, str. 139).

Početně důležitá složka obyvatelstva byly děti předzpočetního věku, které dobrovický Soutpis neevidoval. V pohlavně věkové analýze tedy budu začínat věkovou skupinou 10–14 let. Liberecké děti mladší deseti let pro porovnávání vypustím.

Tab. 2 – Porovnání struktury obyvatelstva ve městech Liberec a Dobrovice podle pohlaví a věku, 1651, v %

Věk	Město Liberec			Město Dobrovice		
	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem
10–14	13,8	10,0	11,7	4,1	12,6	8,8
15–19	17,2	19,8	18,6	11,4	10,6	10,9
20–24	12,8	14,4	13,7	15,4	16,6	16,1
25–29	10,1	9,6	9,8	6,5	9,9	8,4
30–34	11,7	11,3	11,5	22,8	16,6	19,2
35–39	6,6	6,3	6,5	8,1	4,6	6,2
40–44	8,7	10,3	9,5	11,4	13,2	12,4
45–49	4,2	4,0	4,1	3,3	2,0	2,6
50–54	5,3	6,6	6,0	5,7	6,6	6,2
55–59	2,9	1,6	2,2	1,6	3,3	2,6
60+	6,7	5,9	6,3	9,7	3,3	6,2
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	99,3	99,6

Poznámky: Absolutní počty žen a mužů M. Holubová neuvádí.

V tabulce si můžeme všimnout, že celkový podíl žen ve městě Dobrovice nedává 100 %. Tento fakt je způsoben jednou evidovanou ženou ve věku 0–9 let (0,7 %). Její výskyt v evidenci považujeme za pouhou výjimku.

Zdroj: Holubová, 2002, str. 42, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Neblahá válečná léta mají za vinu nízké zastoupení mladých lidí v populaci Dobrovice, a to především ve věkových kategoriích 10–14 a 15–19 let. V Liberci je naopak kategorie 15–19 let nejsilnější složkou populace. Za což může buď Albrecht z Valdštejna, díky němuž nebylo město za třicetileté války tolik drancováno jako město Dobrovice, anebo rozdílná velikost měst. Město Liberec se svými 1780 obyvateli bylo více přitahováno mladými lidmi jako příležitost čelední služby a možného slibného výdělků. Za celou populaci početně převažovaly ženy, a to jak na Liberecku (115 žen na 100 mužů), tak i na Dobrovicku (122 žen na 100 mužů) (Holubová, 2002, str. 41).

Ve městě Dobrovice ženy výrazně převyšují muže ve skupinách do 30 let, ve městě Liberec ve skupinách do 25 let. Příčinou nižšího zastoupení mužské populace v reprodukčním věku je nejspíše odchod mužů na vojnu. Z tohoto důvodu byla až třetina žen vyřazena z reprodukčního procesu. Feminita populace byla v Evropě v 17. a 18. století obecným jevem (Holubová, 2002, str. 42).

Pokles ženské složky ve skupině 35–39 let může být zapříčiněn vyšší úmrtností žen při porodech v minulosti a také celkovým zatížením ženského organismu namáhavou prací (Holubová, 2002, str. 42). Město Liberec se těmto výkyvům vyhýbá. Počty žen a mužů si jsou zde velmi podobné ve většině věkových kategoriích.

Ve skupině 40–44letých početně převažovaly ženy, zatímco v další věkové skupině 45–49 let muži, a to u obou měst.

Jak v dobrovickém, tak i v libereckém Soutpisu vykazovaly hodnoty uváděného věku na první pohled zaokrouhlování k číslům končícím 0 a 5.

O obou městech, o Liberci i o Dobrovicích, lze hovořit jako o progresivní populaci. Průměrný věk obyvatel města Dobrovic činí u mužů 34,7 a u žen 30,8 let a medián je 30 u mužů a u žen 28 let. Hodnoty mediánu (průměru) věku obyvatel města Liberec⁵ jsou značně nižší průměrově i v mediánu, za což může početná skupina 15–19 let. Tato kategorie snižuje průměrný věk obyvatel města Liberec na 30,6 let u mužů a 30,5 let u žen a medián na 27 let u mužů i u žen.

Tab. 3 – Průměrný věk a medián obyvatel měst Liberec a Dobrovice, 1651, jednotky věku

Ukazatel	Město Liberec		Město Dobrovice	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Průměrný věk	30,6	30,5	34,7	30,8
Medián	27,0	27,0	30,0	28,0

Zdroj: Holubová, 2002, str. 43, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Obyvatelstvo města Liberec mohou porovnat i s obyvateli vsí na panství Třeboň, jejichž historické a demografické poměry popsali Jan Horský a Miloš Sládek v Historické demografii roku 1993. V Soutpisu poddaných podle věry z roku 1651 je na panství Třeboň evidováno 16 vsí s celkem 869 obyvateli. Bohužel zde opět nejsou zapsány osoby předzpozděného věku.

Tab. 4 – Porovnání struktury obyvatelstva města Liberec a vsí na panství Třeboň podle pohlaví a věku, 1651

Věk	Město Liberec			Vsi panství Třeboň		
	Muži (%)	Ženy (%)	Celkem (%)	Muži (%)	Ženy (%)	Celkem (%)
10–14	13,8	10,0	11,7	6,2	7,3	6,7
15–19	17,2	19,8	18,6	17,9	20,5	19,0
20–24	12,8	14,4	13,7	14,3	11,8	12,9
25–29	10,1	9,6	9,8	8,3	9,3	8,8
30–34	11,7	11,3	11,5	13,1	13,9	13,4
35–39	6,6	6,3	6,5	10,7	11,8	11,2
40–44	8,7	10,3	9,5	12,1	11,2	11,4
45–49	4,2	4,0	4,1	7,6	3,4	5,4
50–54	5,3	6,6	6,0	6,4	6,4	6,3
55–59	2,9	1,6	2,2	1,7	1,6	1,6
60+	6,7	5,9	6,3	4,0	2,7	3,3
Celkem (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Počet	825	950	1775	430	439	869

Zdroj: Horský a Sládek, 1993, str. 86, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

⁵ Opět bez dětí předzpozděného věku

V tabulce lze vidět nízké počty na Třeboňsku ve věkové kategorii 10–14 let, a to zvláště ve srovnání se skupinou 15–19 let. Tento nepoměr může být způsoben zaokrouhlováním věkových údajů (zde k věku 15 let) nebo také nevyjasněností termínu „zповědní věk“. Svou roli mohl sehrát i mor, který na Třeboňsku vypukl v roce 1640 (Horský, Sládek, 1993, str. 79).

Ve městě Liberec i ve vsích na panství Třeboň ve většině věkových kategorií početně převažují ženy, a to hlavně do věkové kategorie 50–54 let. V polovině 17. století se vysokého věku (50 a více let) dožívalo pouze 5–15 % obyvatelstva, z toho výrazně více jich bylo ve městech (Fialová a spol., 1996, str. 106). Tato skutečnost je v porovnání města Liberec a vsí na panství Třeboň dobře patrná, ale nejedná se o markantní rozdíl v procentuálním zastoupení.

Kapitola 7

Profesní a sociální struktura

Nejprve se zaměřím na zaměstnání a sociální strukturu obyvatelstva v Liberci. Jak jsem již uvedla, město Liberec se době války stalo jakousi továrnou na sukno pro císařskou armádu. Mohu tedy předpokládat, že nejčastějším řemeslem zde bude tkadlec, švec či jejich tovaryši.

Z analýzy socioprofesní struktury města Liberec musím vyloučit manželky a děti. Jejich počty by převládaly v kategorii nezjištěno a znehodnocovaly tak ostatní výsledky.

Tab. 5 – Sociální struktura města Liberec, 1651

Socioprofesní skupina	Počet	%	Muži nad 15 let	Muži nad 15 let (%)
Vrchnostenští úředníci	3	0,4	2	0,4
Obchodníci a řemeslníci	361	49,2	268	59,0
Učni, tovaryši a čeledí	252	34,4	154	33,9
Zaměstnanci při zámku	3	0,4	3	0,7
Vrchnost	3	0,4	2	0,4
Podruzi bez řemesla	94	12,8	9	2,0
Nezjištěno	17	2,3	16	3,5
Celkem	733	100,0	454	100,0

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Nejčastější kategorií byli ve městě Liberec obchodníci a řemeslníci. Druhou nejčastější skupinu zastupovali čeledíni a tovaryši. Každý řemeslník potřeboval tovaryše či učně, kterým předával své řemeslo a kteří mu pomáhali s řemeslnou prací, a skoro každá matka potřebovala děvečku na pomoc v domácnosti a s výchovou dětí.

Pro přesnější socioprofesní analýzu jsem v tabulce uvedla i profesní zařazení mužů nad 15 let. Nejvýraznější změnou je zde pokles v počtu řemeslníků a obchodníků, ale i učňů, tovaryšů a jiné čeledě. Tyto kategorie i přes početní úbytek zůstávají nejsilnějšími. Další rozdíl spatřuji v kategorii podruzi bez řemesla, jejichž hodnoty v porovnání s hodnotami u mužů nad 15 let značně klesly.

Do analýzy jednotlivých řemesel jsem pro přesnost zahrнула pouze muže nad 15 let. Různost řemesel byla ve městě Liberec poměrně rozmanitá. Avšak, jak lze vidět v následující tabulce, jisté odvětví zde převládalo. Byla to převážně řemesla spojená s textilním průmyslem: tkalci, ševci, krejčí a pláteníci. Za tuto převahu textilního průmyslu může Liberec poděkovat Albrechtu z Valdštejna, který z Liberce za třicetileté války udělal továrnu na sukno (viz. kapitola „Historie města Liberec v 17. století“). Z řemeslníků byla polovina tkalců,

tedy každý druhý řemeslník byl tkadlec. Čtvrtým nejčastějším řemeslem v Liberci bylo krejčovství a řeznictví. Početnější zastoupení (ovšem jen 4,5 %) řeznického řemesla lze vysvětlit velikostí města, a tedy i potřebou živit početné obyvatelstvo.

Tab. 6 – Struktura řemesel ve městě Liberec, 1651

Řemeslo	Podíl ze řemeslníků (%)
Tkadlec	54,1
Švec	6,7
Řezník	4,5
Krejčí	4,1
Pekař	3,7
Vozataj	3,4
Kovář	3,0
Pláteník	2,2
Tesař	2,2
Ostatní	16,0
Celkem (%)	100,0
Počet	268

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

U ženské populace převládala taktéž řemesla textilního průmyslu. Po vyřazení dcer, manželek a žen bez řemesel z analýzy zůstává pouhých 91 žen. Z tohoto počtu bylo 70 žen (76,9 %) přadlen a 10 žen (11,0 %) tkadlen. Dále jste v Liberci v roce 1651 mohli nalézt dvě krejčí, dvě švadleny, dvě žebračky (pokud se žebrání dá pokládat za řemeslo), také hostinskou, kuchařku, řezníci a také ženy s řemeslem kováře či tesaře.

Nyní porovnáme sociální strukturu města Liberec a města Dobrovice. V tabulce 7 je možné si povšimnout, že u obou měst jsou nejvyšší podíly u kategorie obchodníci a řemeslníci. V této skupině ve městě Dobrovice nepřevládá významně jedno řemeslo jako u města Liberec, ale v rovnoměrném zastoupení zde můžeme najít různá řemesla jako např. švec, kovář, tkadlec nebo krejčí. Do této skupiny v Dobrovicích zařazovali i osoby označené jako „soused“, o jejichž přesné profesi Soupis neinformuje (Holubová, 2002, str. 45).

Ve městě Liberec se v mnohem větším zastoupení nachází učni, tovaryši a jiná čeleď. Tento fakt mohl být způsoben velikostí města, jak jsem již řekla v předešlé kapitole.

Naopak ve městě Dobrovice se ve větším zastoupení, než ve městě Liberec nacházeli různí úředníci (vrchnostenští i městští), zaměstnanci při zámku a vrchnost. Nejzámožnějšími obyvateli města Dobrovice byli majitelé dvorů, vrchnostenští úředníci, lesmistr, purkrabí apod. Ti se však na celkovém úhrnu obyvatelstva podíleli pouze 2,5 % (včetně rodinných příslušníků) (Holubová, 2002, str. 44).

Z kategorií u města Liberec úplně vypadla skupina městští úředníci, což je poměrně zavádějící. Sem by jistě mohl patřit například soudce, který ve městě Liberec byl zastoupen, avšak zároveň vykonával řemeslo pekaře. Dále se dá předpokládat, že jelikož Liberec spravoval rod Gallasů, který měl v držení i jiná panství (např. Frýdlant), mohli být úředníci evidováni na jiném panství než na libereckém.

Tab. 7 – Porovnání sociální struktury města Liberec a města Dobrušky, 1651, v %

Socioprofesionální skupina	Město Liberec	Město Dobruška
Vrchnostenští úředníci	0,4	5,8
Městští úředníci	0,0	5,4
Obchodníci a řemeslníci	49,2	43,2
Uční, tovaryši a čeledí	34,4	10,9
Zaměstnanci při zámku	0,4	6,2
Vrchnost	0,4	10,6
Podruzi bez řemesla	12,8	17,9
Nezjištěno	2,3	-
Celkem	100,0	100,0

Poznámky: Absolutní počty obyvatel v kategoriích sociální struktury M. Holubová neuvádí.

Zdroj: Holubová, 2002, str. 47, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

V sociální a rodinné struktuře společnosti 17. století měli největší váhu a význam hlavy domácností, tedy majitelé gruntů. V následující tabulce porovnávám věkovou strukturu hospodářů a hospodyň (včetně manželek hospodářů) ve městě Liberec a ve vesnicích panství Třeboň.

Jak ve městě Liberec, tak i ve vesnicích panství Třeboň je do věku 25 let mnohem více hospodyň než hospodářů. Ženy se v 17. století vdávaly brzy, avšak nevěsty mladší osmnácti let byly spíše výjimkou (Fialová a spol., 1996, str. 111). Ve vsích na Třeboňsku je touto výjimkou 4,8 % žen, na Liberecku pouhých 1,3 % žen.

Ve městě Liberec se muži v roce 1651 ženili a zakládali rodiny a vlastní hospodářství ve starším věku než ve vsích panství Třeboň. Nejvíce hospodářů ve městě Liberec se nacházelo ve věkové kategorii 40–44 let, ale ve vsích třeboňského panství již ve skupině 30–34 let. Tento fakt je nejspíše způsoben větší možností uplatnění mladých mužů jako čeledí ve městech, a tedy delší setrvání mladých mužů jako svobodných a bez vlastních hospodářství.

Tab. 8 – Srovnání hospodářů a hospodyň podle věku ve městě Liberec a ve vsích na panství Třeboň, 1651

Věk	Město Liberec			Vsi panství Třeboň		
	Muži (%)	Ženy (%)	Celkem (%)	Muži (%)	Ženy (%)	Celkem (%)
15–19	-	1,3	0,7	2,2	4,8	3,5
20–24	0,9	11,7	6,5	4,9	10,2	7,5
25–29	7,0	10,8	9,0	7,6	16,6	12,1
30–34	14,0	19,5	16,8	20,5	17,6	19,1
35–39	14,4	12,1	13,2	12,4	18,2	15,3
40–44	19,5	18,2	18,8	18,4	16,6	17,5
45–49	10,2	9,1	9,6	13,0	3,7	8,3
50–54	13,0	10,0	11,4	10,8	7,0	8,9
55–59	6,0	2,6	4,3	3,2	2,7	3,0
60+	14,9	4,8	9,6	7,0	2,7	4,8
Celkem (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Počet	215	231	446	185	187	372

Zdroj: Horský, Sládek, 1993, str.88, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

7.1 Lidé ve služebním poměru

Soupis poddaných podle víry z roku 1651 je jedním z nejvýznamnějších pramenů pro poznání počtu čeledě bezprostředně po skončení třicetileté války. Neposkytuje pouze podíl čeledě na celkovém počtu obyvatelstva, ale eviduje veškerou čeleď, mimo děti do 12 let (ty nelze počítat za skutečnou námezdní čeládku) (Křivka, 1968, str. 4).

Důvod, proč je čeleď v demografickém zkoumání tak důležitá, je podle Eduarda Maura (1999) jasný. Čelední služba vytvářela početnou vrstvu prostorově mobilních a současně reprodukčně aktivních, nicméně neženatých a neprovdaných mladých lidí, jejíž existence měla závažné demografické důsledky, a to jak pro utváření skladby populace různých lokalit podle pohlaví a věku, tak i pro regulaci „přirozené plodnosti“ (Maur, 1999, str. 85).

V marxistické historiografii je na čeleď nahlíženo jako na sociální skupinu stojící na jednom z nejnižších stupňů sociální hierarchie. Jiný proud bádání hledí na čeleď spíše jako na určitou věkovou kategorii. Čelední služba je zde brána jako dočasná životní fáze, kterou prochází zejména vesnické děti. Děti v námezdní službě jsou integrovány do domácnosti hospodáře, kde mu jsou podřízeny stejně jako jeho vlastní děti a hospodář za ně nese stejnou odpovědnost. Čelední služba je chápána jako určitá formativní fáze života mladých lidí před sňatkem, kdy si jedinci osvojují základní pracovní návyky a sociální představy (Maur, 1999, str. 86–87).

Důležitá je i souvislost západoevropské čelední služby s tzv. západoevropským typem rodiny. Tento typ charakterizoval roku 1965 J. Hajnal jako převahu nukleární rodiny v základu rodinné domácnosti, relativně vysoký sňatkový věk a z toho vyplývající nutnost zaměstnávat část mladých lidí jako čeleď, eventuálně jako učedníky a tovaryše (Maur, 1999, str. 88). Tito sexuálně zralí a dosud svobodní lidé jsou na určitý čas vyřazeni z reprodukčního procesu, čímž se v souladu se stávajícími ekonomickými zdroji snižuje celková úroveň plodnosti. Naopak je tato vrstva brána jako možná záloha, která může být aktivována po demografických krizích, kdy stoupající sňatečnost zajišťuje vzestup porodnosti a tím rychlou regeneraci populace. Čelední služba je tedy důležitým autoregulačním faktorem populačního růstu (Maur, 1999, str. 88).

Soupis podle víry z roku 1651 umožňuje studovat zejména demografické aspekty čeledního poměru, a to stáří čeledi, její početní podíl na celkovém počtu obyvatelstva (i v jednotlivých věkových slupinách), rodinný stav čeledi, pracovní specializace a početnost čeledi v jednotlivých domácnostech (Maur, 1999, str. 91).

Koho všechno lze do čeledi počítat? Jaké je její vymezení? Podle mladších teorií je čeleď dlouhodobě zaměstnaná nekvalifikovaná pracovní síla integrovaná do domácnosti zaměstnavatele. Ve starší době byl pojem čeledi vztahován i na kvalifikované pracovníky. Pokud jejich pracovní poměr měl dlouhodobý charakter založený na smlouvě se zaměstnavatelem, který dával základ osobnímu svazku mezi oběma subjekty smlouvy, mohlo dokonce jít i o výkon nejen fyzické, ale také duševní práce. To znamená, že do čeledi šlechtické vrchnosti se nepočítali jen pacholci a děvečky a jiní zámečtí sloužící (komorní, lokajové), ale i různí řemeslníci ve službě vrchnosti žijící na zámku jako byli kováři, zahradníci, sládcí, vrchnostenští úředníci, vychovatelé šlechtických dětí, zámečtí kaplani apod. Tito lidé ale byli do „domu“ svého zaměstnavatele integrováni volněji než čeleď v úzkém slova smyslu. Často

byli ženatí a bydlili ve vlastních domech a běžně také sami zaměstnávali čeled' (v úzkém slova smyslu). V žádném případě je tedy nelze řadit k nižším sociálním vrstvám, kam bývá čeled' přiřazována některými historiky (Maur, 1999, str. 91–92).

Problém představují i tovaryši. Tito jedinci byli najímáni dlouhodobě, byli zpravidla neženatí a byli integrováni do rodinné domácnosti. Měli by proto být na stejné úrovni jako běžný čeledín. Lišili se však tím, že podmínkou pro uzavření tovaryšské smlouvy byla řemeslná klasifikace a součástí této smlouvy pak i závazek mistra nevyžadovat od tovaryše jinou než tuto kvalifikovanou práci. Navíc se na tovaryše vztahovala nejen pravomoc mistrova, ale i příslušného řemeslnického cechu. Mnohem více než tovaryši byli do domácnosti mistra integrováni učni. Mistr byl zodpovědný jak za jejich kvalifikační přípravu, tak i za jejich výchovu a často je využíval i k nekvalifikovaným pracím (Maur, 1999, str. 92).

I přes tyto rozdíly si byli sloužící a tovaryši svým postavením nepochybně blízcí. Tovaryši bývali ve středověku běžně označováni termíny obvyklými pro mužskou čeled' (čeledín, pacholek, knecht). A tato praxe zůstala až do novověku. V Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 můžeme sledovat odlišnosti podle jazykových oblastí. V české jazykové oblasti se pro kvalifikovanou pracovní sílu v řemeslné výrobě vždy zásadně používá označení tovaryš, avšak v německé jazykové oblasti (jakou byl například Liberec nebo Český Krumlov) se objevují tři různé názvy podle toho, k jakému řemeslu dotyčný tovaryš patřil. V textilních řemeslech byli tovaryši označováni jako knapové a v dalších řemeslech a živnostech buď geselle nebo knecht. Pojmenování geselle bylo vyhrazeno řemeslníkům náročnějším na kvalifikaci s delší učební dobou. Méně náročné kvalifikace byli označováni jako knecht, a to vždy s příslušným přívlastkem (beckerknecht, fleischknecht apod.) Šlo především o řemesla potravinářská (řezníci, pekaři, sládci, mlynáři), ale i některá další jako např. ševci a koželuzi (Maur, 1999, str. 92–93).

Pro služebné dívky byl v českém prostředí běžně užíván jediný termín, děvečka, resp. děvka. V severoněmecké jazykové oblasti (kraje Loketský, Žatecký a Boleslavský) se zásadně používal termín magd a jeho různé varianty (magdt, magt, madt, mat, magd, maigt, maidt, meyd, dienstmagd apod.). Avšak na jihu Čech (Českokrumlovsko a přilehlé části Šumavy) se ve stejném významu mluvilo o dirne (dirn, diern, diehrn). Občas jsme se mohly setkat s různými přívlastky vystihující pracovní specializaci: děvečky ve dvorech – viehmagd, sloužící v měšťanských rodinách – dienstmagd, nedospělá děvčata ve službě – mädl (Maur, 1999, str. 94).

Město Liberec se nachází v severoněmecké jazykové oblasti a je v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 zařazeno do kraje Boleslavského. Označení čeledě zde poměrně dobře odpovídá popisu Eduarda Maura (1999). Běžný čeledín v řemeslu s kratší výuční dobou byl knecht, např. beckenknecht (pekařský čeledín), mühlknecht (mlynářský čeledín) nebo schueknecht (ševcovský čeledín). Čeledínové a tovaryši řemesel s delší klasifikační dobou byli označováni jako gessel, např. badergessel (lazebnický čeledín), schmidgessel (kovářský tovaryš). U řemesel textilního zpracování se jim říkalo knapové. V Liberci to byl především tuchknap (soukenický tovaryš). Další označení pro čeledíny či jiné služebníky, které se ve městě Liberec nacházely byly např. dinestboth, dienstjung, jung, lehrjung, lehrknecht. K čeledi

můžeme zařadit i nádeníky (taglöhner), kteří se povětšinou neučili žádnému řemeslu, ale pomáhali s pracemi v domácnosti.

Ženy v čelední službě ve městě Liberec byly nejčastěji děvečky (magd). Občas můžeme v Soutpisu poddaných podle víry z roku 1651 nalézt upřesnění jako např. dientstmadel (služebná) nebo kühelmädel (děvečka u krav).

Existence čelední služby je jedním z typických rysů západo-středoevropského modelu rodiny (Holubová, 2002). Čeď byla brána buď jako sociální skupina na okraji společnosti nebo jako určitá formativní fáze v životě mladého člověka (Maur, 1999). Přibližně ve 14 letech odcházeli mladí lidé z domova, aby si zajistili prostředky k budoucímu samostatnému životu a osvojili si základní pracovní návyky sociální představy. Pokud pro ně nastala příznivá ekonomická situace, opouštěli službu a zakládali vlastní rodinu (Holubová, 2002).

Ve městě Liberec tvořila 14,3 % obyvatelstva čeď. Nejčastější čeď zde byly děvečky (37,7 %), dále učedníci (26,4 %), poté soukeničtí tovaryši (18,2 %) a různí čeďinové (4,5 %). Pro porovnání, podíl čeďe na celkovém počtu obyvatelstva v jiných městech a panstvích byl: Trutnov 9,9 %, Točnick 8,8 % (Křivka, 1968, str. 4).

Abych mohla čeď ve městě Liberec porovnávat s jinými městy, bylo nutné si ji rozdělit na čeď mužskou a ženskou a podívat se na její věkovou strukturu. Z předešlých tvrzení mohu předpokládat, že věkové rozmezí čeďe se bude pohybovat přibližně v rozmezí 14 až 30 let.

Tab. 9 – Čeď, učedníci a tovaryši ve městě Liberec podle pohlaví a věku, 1651

Věk	Muži		Ženy	
	Počet	%	Počet	%
0–9	-	-	1	1,1
10–14	8	5,7	3	3,4
15–19	61	43,3	32	36,8
20–24	45	31,9	25	28,7
25–29	18	12,8	13	14,9
30–34	3	2,1	6	6,9
35–39	1	0,7	-	-
40–44	2	1,4	2	2,3
45–49	1	0,7	-	-
50+	2	1,4	5	5,7
Celkem	141	100,0	87	100,0

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Jak lze vidět v tabulce, mužů je zde obecně více, a to především proto, že se učili různým řemeslům. Ženy byly v domácnosti potřeba většinou jen na domácí práce a výchovu dětí, dokud děti nebyly dost velké, aby se této službě mohly ujmout samy.

Pokud porovnám mužskou a ženskou věkovou strukturu, mohu si všimnout, že se v procentuálním zastoupení příliš neliší. Malé rozdíly lze vidět v kategoriích 15–19 a 20–24 let, kde se pohybuje více mužské čeďe. A ve skupině 30–34 a 50 a více let, kde je naopak více čeďe ženské.

Ze Soutpisu poddaných podle víry z roku 1651 nelze přesně určit, jak dlouhou dobu strávili jednotliví muži a ženy v čelední službě. Avšak při pohledu na pohlavně věkové rozložení je poměrně dobře vidět, že se většina čeďníků, tovaryšů a děveček pohybuje v rozmezí 14–30 let. Nejmladší čeďin ve městě Liberec měl 11 let (nejmladší děvečka měla sice 8 let, ale byla jediná) a nejstarší 80 let (nejstarší ženě bylo 73 let). Osoby ve služebním poměru starší třiceti

let byli spíše výjimkou a šlo většinou o osoby, které neuzavřely sňatek nebo jim ekonomická situace nedovolovala se osamostatnit.

Čeď ve městě Liberec opět srovnám s jinými městy. Tentokrát s městy Chomutov a Žatec, které popsal a analyzoval Eduard Maur v časopise Historická demografie v roce 1999.

Tab. 10 – Zastoupení čeledě ve městech Liberec, Chomutov a Žatec podle věku, muži, 1651

Věk	Liberec		Chomutov		Žatec	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
-14	8	5,7	22	31,0	11	7,7
15–19	61	43,3	31	43,7	49	34,3
20–24	45	31,9	10	14,1	46	32,2
25–29	18	12,8	5	7,0	23	16,1
30–34	3	2,1	3	4,2	7	4,9
35–39	1	0,7	-	-	4	2,8
40+	5	3,5	-	-	3	2,1
Celkem	141	100,0	71	100,0	143	100,0

Zdroj: Maur, 1999, str. 111, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Tab. 11 – Zastoupení čeledě ve městech Liberec, Chomutov a Žatec podle věku, ženy, 1651

Věk	Liberec		Chomutov		Žatec	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
-14	4	4,6	15	15,8	11	6,6
15–19	32	36,8	40	42,1	61	36,7
20–24	25	28,7	31	32,6	56	33,7
25–29	13	14,9	3	3,2	21	12,7
30–34	6	6,9	2	2,1	6	3,6
35–39	-	-	1	1,1	2	1,2
40+	7	8,0	3	3,2	9	5,4
Celkem	87	100,0	95	100,0	166	100,0

Zdroj: Maur, 1999, str. 111, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Z tabulek je na první pohled zřejmé, že na rozdíl od města Liberec, ve městech Chomutov i ve městě Žatec je více ženské čeledě než mužské.

Porovnám teď věkové složení mužů v čelední službě ve městech Liberec, Chomutov a Žatec. Nejvíce čeledě pod 15 let je rozhodně ve městě Chomutov. Zde se čeď pohybuje převážně ve věkovém rozmezí 14–24 let, což by mohlo vypovídat o zvláště dobré ekonomické situaci města či špatné ekonomické situaci v okolních vesnicích. Podíly mužské čeledě ve městech Liberec a Žatec jsou si velice podobné. Vidím stejný nárůst ve věkových skupinách 15–19 a 20–24 let a přibližně stejné počty zůstávají i do věku 40 let a více. Počty mužské čeledě v Chomutově na rozdíl od Liberce a Žatce končí již ve věkové kategorii 30–34 let.

U děveček, chův a služebných lze nalézt velice podobné rozdíly. Ve městě Chomutov se opět setkávám s rychlým nárůstem čeledi v mladém věku, a to ve věkových rozmezích 15–19 a 20–24 let. Prudký pokles po těchto věkových kategoriích, na rozdíl od mužské čeledi v Chomutově, nedopadne až na nulu, naopak se ve věkové skupině 40+ vyhoupe na 3,2 %. Města Liberec a Žatec jsou si opět velice podobná. V Liberci stejně jako v Žatci spatřuji náhlý pokles hodnot po 29. roku života žen v čelední službě. Ve městě Liberec se tento pokles dostává až na nulu a pak opět stoupá na 8,0 % u žen starších 40 let. Nýbrž v Žatci je tento proces jen lehce kolísavý od hodnot 3,6 % ve věkové skupině 30–34 let k 5,4 % u věkové kategorii 40+.

Podíly čeledě ve městě mohu porovnat s čeledí na vesnici. Jak je vidět v další tabulce, v obou případech bylo více čeledě mužské než ženské. Tento fakt je zajímavý, jelikož ve městech Chomutov, Žatec i ve městě Dobruška (Holubová, 2002, str.42) převažovaly děvečky. Ve vsích na panství Třeboň si čelední službou procházela asi polovina mužské části a více jak třetina ženské části populace. Chlapci odcházeli do služby ve věku 13–15 let, dívky o málo let později. Většina dívek vyšla ze služby zhruba ve 20 letech věku a muži obvykle až ve 25 letech, jen málo zůstalo do 35 let, výjimečně i déle (Horský, 1993, str. 80). Toto tvrzení si můžu potvrdit v tabulce 12. Jak ženská, tak i mužská čeleď se zde v hojném počtu objevuje již od věkové skupiny 10–14 let a její počty prudce klesají již ve věkové kategorii 25–29 let. Ve starších věkových ročnících je zde čeleď spíše výjimkou.

Ve městě Liberec stejně jako ve vsích na panství Třeboň je nejvíce čeledě ve věkové skupině 15–19 let. Rozdíl v této věkové kategorii není tak velký, jak jsem očekávala, ale pouze 3 osoby ve služebním poměru na 100 hospodářství. Podstatný rozdíl mezi vesnicemi na panství Třeboň a městem Liberec je v počtech čeledě mladší 14 let, kde mají převahu vsi panství Třeboň. Další odlišností je zlom v počtech lidí ve služebním poměru, který ve městě Liberec nastává nejprve ve věkové kategorii 25–29 let a poté u kategorie 30–34 let. Ve vsích panství Třeboň je tento zlom jeden, ale zato markantní, a to v kategorii 25–29 let.

Tab. 12 – Zastoupení čeledi podle věku a pohlaví ve městě Liberec a na panství Třeboň, 1651, na 100 hospodářství

Věk	Město Liberec			Vsi panství Třeboň		
	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem
10–14	3,3	1,7	5,0	6,7	6,2	12,8
15–19	25,5	13,4	38,9	17,4	18,5	35,9
20–24	18,8	10,5	29,3	14,9	6,7	21,5
25–29	7,5	5,4	13,0	2,6	1,0	3,6
30–34	1,3	2,5	3,8	3,6	1,0	4,6
35–39	0,4	-	0,4	2,1	1,0	3,1
40–44	0,8	0,8	1,7	1,5	1,0	2,6
45–49	0,4	-	0,4	0,5	-	0,5
50–54	0,4	1,7	2,1	-	0,5	0,5
55–59	-	-	-	-	-	-
60+	0,4	0,4	0,8	-	0,5	0,5
Celkem	59,0	36,4	95,4	49,2	36,4	85,6

Zdroj: Horský, Sládek, 1993, str. 90, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Kapitola 8

Struktura podle rodinného stavu

Soutpis poddaných podle víry z roku 1651 kladl větší důraz na zaměstnání a sociální postavení než na rodinný stav obyvatelstva. U osamocených mužů je těžké říci, zda se jedná o vdovce či svobodného hospodáře (pokud tak není přímo psáno). U žen v podruží je určení rodinného stavu taktéž problematické. Muže za ženatého zde lze označit pouze, pokud hned za ním následuje „Eheweib“ (manželka) stejného příjmení. Aby nedošlo k chybám a spekulacím při srovnávání, ve svých výpočtech jsem vycházela pouze ze zapsaných údajů.

Tab. 13 – Obyvatelé města Liberec podle rodinného stavu, muži, 1651

Věk	Svobodní (%)	Ženatí (%)	Ovdovělí (%)	Počet
0–9	100,0	-	-	183
10–14	100,0	-	-	86
15–19	100,0	-	-	106
20–24	90,0	10,0	-	80
25–29	42,9	57,1	-	63
30–34	8,2	91,8	-	73
35–39	5,0	95,0	-	40
40–44	3,8	96,2	-	53
45–49	11,5	84,6	3,8	26
50+	6,5	90,3	3,2	93
Počet	493	306	4	803

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Tab. 14 – Obyvatelé města Liberec podle rodinného stavu, ženy, 1651

Věk	Svobodné (%)	Vdané (%)	Ovdovělé (%)	Počet
0–9	100,0	-	-	191
10–14	100,0	-	-	71
15–19	88,4	11,6	-	147
20–24	46,7	53,3	-	107
25–29	28,2	69,9	2,8	71
30–34	20,2	65,5	14,3	84
35–39	17,4	71,7	10,9	46
40–44	13,2	56,6	30,3	76
45–49	3,3	63,3	33,3	30
50+	15,2	36,2	48,6	105
Počet	514	311	103	928

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Sňatkový věk, tj. věk při prvním sňatku, lze stanovit různě. Buďto sledujeme rozvrstvení sňatků podle věkových skupin, nebo rodinný stav obyvatelstva podle pohlaví věku, což je

zvláště nutné u pramenů, které neuvádí datum sňatku, ale umožňují sledovat věk a rodinný stav (Horský 1997, str. 60–61).

Pokud porovnám rodinný stav mužů a žen ve městě Liberec, na první pohled si lze všimnout, že muži se žení později než ženy. Ve věku 15–19 je zde již téměř 12 % provdaných žen, zatímco muži žádní. Ženy se sice vdávají dříve, ale mnohem více jich setrvává svobodných i do pokročilého věku, zvláště ve věku 50 a více (mužů 6,5 %, žen 15,2 %). U mužů podíly svobodných prudce klesají až do věkové kategorie 40–44 let, kde je již 96 % mužů ženatých. Ovdovělých žen bylo o mnoho více než mužů. Nejmladší vdovy lze sledovat již ve věkové skupině 25–29 let. U mužů je tomu tak až ve věku 45–49 let. Příčinou bude nejspíše skutečnost, že ovdovělý muž se znovu oženil, aby měl ženu, která by se mu starala o děti z předešlých manželství, případně mu porodila další.

V měšťanském prostředí střední Evropy jsou hodnoty průměrného sňatkového věku vyšší než v prostředí selském. U měšťanů se dá předpokládat, že vyšší věk byl způsoben čekáním na možnost ujmout se živnosti po starší generaci (Horský, 1997, str. 61–62). Tento fakt si nemám jak ověřit z důvodu absence struktury vesnického obyvatelstva podle rodinného stavu.

Tab. 15 – Porovnání obyvatel města Liberec a Dobrovice podle rodinného stavu, muži, 1651, v %

Věk	Liberec			Dobrovice		
	Svobodní	Ženatí	Ovdovělí	Svobodní	Ženatí	Ovdovělí
0–9	100,0	-	-	100,0	-	-
10–14	100,0	-	-	100,0	-	-
15–19	100,0	-	-	92,9	7,1	-
20–24	90,0	10,0	-	84,2	15,8	-
25–29	42,9	57,1	-	87,5	12,5	-
30–34	8,2	91,8	-	14,3	85,7	-
35–39	5,0	95,0	-	-	100,0	-
40–44	3,8	96,2	-	7,1	92,9	-
45–49	11,5	84,6	3,8	-	100,0	-
50+	6,5	90,3	3,2	9,5	85,7	4,8

Poznámky: M. Holubová neuvádí absolutní počty mužů.

Zdroj: Holubová, 2002, str. 51, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Tab. 16 – Porovnání obyvatel města Liberec a Dobrovice podle rodinného stavu, ženy, 1651, v %

Věk	Liberec			Dobrovice		
	Svobodné	Vdané	Ovdovělé	Svobodné	Vdané	Ovdovělé
0–9	100,0	-	-	100,0	-	-
10–14	100,0	-	-	100,0	-	-
15–19	88,4	11,6	-	81,3	18,7	-
20–24	46,7	53,3	-	64,0	36,0	-
25–29	28,2	69,9	2,8	6,7	93,3	-
30–34	20,2	65,5	14,3	24,0	72,0	4,0
35–39	17,4	71,7	10,9	-	100,0	-
40–44	13,2	56,6	30,3	19,0	71,4	9,6
45–49	3,3	63,3	33,3	33,3	66,7	-
50+	15,2	36,2	48,6	47,4	31,6	21,0

Poznámky: M. Holubová neuvádí absolutní počty žen.

Zdroj: Holubová, 2002, str. 51, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Porovnám opět hodnoty naměřené ve městě Liberec s městem Dobrovice. V tabulce lze vidět, že první sňatky u mladých mužů jsou ve městě Dobrovice na rozdíl od města Liberec již

ve věkové kategorii 15–19 let. I když se dobrovičtí muži začínají ženit v nižších věkových kategoriích, podíly ženatých mužů ve městě Dobrovice nejsou vždy vyšší než ve městě Liberec. Výjimkou jsou kategorie 35–39 let a 45–49 let, kde se ve městě Dobrovice nacházelo 100 % ženatých mužů.

Podíly vdaných žen v Dobrovicích a v Liberci se na první pohled zdají velice podobné, ale velice se liší. Největší rozdíly zde byly od 20 do 44 let, kromě věkové kategorie 30–34 let. Obecně byly podíly vdaných žen v Dobrovicích vyšší než ve městě Liberec. Opět se zde vyskytuje 100 % vdaných žen, ale na rozdíl od dobrovických mužů pouze ve věkové kategorii 35–39 let.

Všeobecný úbytek vdaných žen po 39. roce života si můžeme vysvětlit vyšší úmrtností žen, nejspíše z důvodu vyčerpání organismu častými porody (Holubová, 2002, str.53).

Podíl vdovců ve městě Liberec a ve městě Dobrovice se příliš neliší. Nýbrž podíly vdov jsou až podivuhodně rozdílné. Vdovy ve městě Dobrovice se téměř vůbec nevyskytují a ani v ročnicích starších 50 let nedosahují velkých čísel (21 %). Michaela Holubová (2002, str. 53) komentuje tento fakt takto: „Je možné, že některé z podruhyň, u nichž Soudpis neuváděl rodinný stav, byly vdovami, takže svobodných osob nebyl tak velký podíl, jak z údajů Soudpisu vychází.“

Kapitola 9

Typy rodin a domácností

V Soutpisu poddaných podle víry z roku 1651 je poměrně dobře patrná rodinná struktura obyvatelstva. Mám tedy jedinečnou možnost nahlédnout do složení tehdejších rodin a domácností. Rodina jako taková je velice důležitou základní jednotkou společnosti. Zastává nejen funkci reprodukční, ale i hospodářskou a kulturní. Děti se v rodině přirozeným způsobem učí životním rolím a jsou na ně přenášeny kulturní vzorce, díky nimž je zachováno kulturní kontinuum celé společnosti (Fialová a spol., 1996, str. 108).

Evropu raného novověku můžeme podle teze J. Hajnala z roku 1965 rozdělit pomyslnou hranicí Petrohrad-Terst na dvě části se zcela odlišnou skladbou a fungováním rodiny (Fialová a spol., 1996, str. 108). A to na západo-středo-evropský typ a jiho-východo-evropský typ rodiny.

Pro západo-evropský typ rodiny byla charakteristická rodina jednoduchá (nukleární), tzn. manželský pár a jeho svobodné děti. Sňatkový věk byl většinou vysoký, jelikož sňatek uzavíraly pouze osoby již zajištěné se samostatným bydlením. Mladí lidé i ze zámožných selských rodin trávili několik let ve službě jako děvečky a čeledíni, kde získávali pracovní návyky a prostředky pro samostatné hospodaření. Čelední služba byla i určitou formou sociálního zabezpečení, a to především pro děti z chudých rodin a sirotky (Fialová a spol., 1996, str. 108). Potřebnou pracovní sílu v domácnosti, kterou nepokryla čeleď, zastaly podružské rodiny či samostatní podruzi. Posledním důležitým znakem západo-evropského typu rodiny je existence tzv. výměnku. Odstupujícímu hospodáři byla smluvně zajištěna existence ve stavení a do čela rodiny se dostává jediný či nejstarší hospodářův syn (Seligová, 1993, str. 112).

Rodiny ve východní a jižní části Evropy byly rodinami složenými (komplexními). Hospodáři synové zůstávali i se svými rodinami na otcovském gruntě a společně hospodařili pod hospodářovou autoritou, který si svou funkci zachovával až do své smrti. Chyběl zde výměnek a čelední služba byla velmi neobvyklá, jelikož všechnu práci zastali děti hospodáře, ale i ženatí synové se svými manželkami a dětmi. Sňatkový věk nebyl vázán na osamocení jedinice, tudíž jeho hodnoty byly velmi nízké (Fialová a spol., 1996, str. 109).

Soutpis poddaných podle víry z 1651 ukazuje, že v českých zemích jsou zásadně rodiny západo-evropského typu. Výměnek i čelední služba zde byly naprosto běžné a rodiny rozšířené byly spíše výjimkou, většinou přechodného rázu (Fialová a spol., 1996, str. 109).

V Soupisu je dobře zřetelná rodinná struktura obyvatelstva, ale problém nastává u rodin s podruhy. V Dolním Rakousku byla většina podruhů v příbuzenském vztahu k osobě v čele domácnosti. To ovšem v českých podmínkách neplatí (Seligová, 1993, str.112).

Soupis neklade velký důraz na příbuzenské vztahy, naopak upřednostňuje vztahy právní (hospodář-podruh). Že se jedná o otce se synem lze odhadovat pouze podle shodného příjmení (Seligová, 1993, str. 133).

Pokud pracujeme s pramenem, kde není vysloveně uváděn příbuzenský vztah, máme tři možné způsoby nazírání na něj. Buď se ho nebudeme pokoušet rekonstruovat, nebo budeme předpokládat příbuzenský poměr mezi hospodářem a podruhem, pokud mají stejná příjmení, anebo zahrneme všechny podruhy bez rozdílu (Seligová, 1993, str. 116).

Pro rekonstrukci příbuzenských vztahů je velice podstatný věk podruhů. Pokud je podruh mladší než hospodář, bude to nejspíše synova rodina, pokud je starší, tak spíše hospodářovi rodiče atd. Stejná příjmení však může mít i bratranec či strýc hospodáře, proto je nutné uvědomit si riziko omylu rekonstrukce (Seligová, 1993, str. 114).

Při zahrnutí podruhů do klasifikace (příbuzných i nepříbuzných), se komplexní rodiny podle Mitterauera stanou nejčetnějším typem (Seligová, 1993, str. 155–116). Avšak v knize Dějiny obyvatelstva našich zemí (1996) najdeme tvrzení, že počet rozšířených rodin vzroste, ale základním typem rodiny bude stále rodina nukleární (Fialová a spol., 1996, str. 109).

Abych strukturu domácností ve městě Liberec mohla porovnat se strukturou domácností na jiných panstvích, budu využívat výše popsanych metod, kde jsou podružské domácnosti hodnoceny jako poddomácnosti, a tedy nejsou brány jako samostatné domácnosti. Nicméně dále v této práci budu analyzovat i strukturu všech domácností jako takových, tj. všech domácností i poddomácností.

V následující tabulce lze vidět počty domácností podle Laslettovy typologie (viz. Příloha 1) ve městě Liberec v roce 1651. A to podle třech různých náhledů na strukturu domácnosti.

Tab. 17 – Rodinná struktura města Liberec podle Laslettovy typologie (viz. Příloha 1), 1651

Laslettova typologie	Bez podruhů	Bez podruhů (%)	S podruhy se stejným příjmením	S podruhy se stejným příjmením (%)	Se všemi podruhy	Se všemi podruhy (%)
1 A	6	2,5	2	0,8	1	0,4
1 B	2	0,8	2	0,8	-	-
2 A	1	0,4	1	0,4	1	0,4
3 A	24	10,0	23	9,6	12	5,0
3 B	166	69,5	154	64,4	86	36,0
3 C	4	1,7	3	1,3	3	1,3
3 D	20	8,4	20	8,4	7	2,9
4 A	1	0,4	1	0,4	-	-
4 C	7	2,9	6	2,5	3	1,3
5 A	-	-	9	3,8	9	3,8
5 B	1	0,4	8	3,3	7	2,9
5 C	-	-	2	0,8	2	0,8
5 E	7	2,9	7	2,9	107	44,8
6	-	-	1	0,4	1	0,4
Celkem	239	100,0	239	100,0	239	100,0

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Jednoduché rodinné domácnosti (3 A, 3 B, 3 C a 3 D) byly v roce 1651 ve městě Liberec převažujícím typem, jak podle prvního, tak i podle druhého způsobu klasifikace. Při nezapočítání podruhů se zde v naprosté většině (69,5 %) vyskytují domácnosti, kde žije manželský pár s dětmi. Po zahrnutí podruhů se stejným příjmením se toto číslo snižuje na 64,4 %. Také se zde zvýšili počty v kategoriích 5 A, 5 B a 5 C (domácnosti čítající více rodin). Tato skutečnost podporuje teorii tzv. výměnku, tj. přetrvávání rodiny bývalého hospodáře v domácnosti se stávajícím hospodářem.

Ve vyhodnocení rodinných struktur se všemi podruhy je nejčastější skupinou 5 E (domácnost čítající více rodin – ostatní). Zde jsou zahrnuty veškeré podružské domácnosti odlišného příjmení, nežli má hospodář. Jejich vztah vůči hospodářově rodině je mi nejasný. Ze 107 uvedených podružských rodin patřilo nejvíce do domácností s jednou podružskou rodinou (75 domácností) a se dvěma podružskými rodinami (22 domácností). Rekordmanem ve městě Liberec v roce 1651 byl svobodný 64letý krejčí, pod nímž coby hospodářem bylo v Soupisu poddaných podle víry zapsáno 10 podružských domácností, dohromady 21 podruhů.

Zde se nám nabízí srovnání města Liberec s panstvím Děčín, v tomto případě s vesnickým obyvatelstvem panství Děčín.

Tab. 18 – Srovnání rodinných struktur ve městě Liberec a ve vsích na panství Děčín podle Laslettovy typologie (viz. Příloha 1), 1651, v %

Laslettova typologie	Bez podruhů		S podruhy se stejným příjmením		Se všemi podruhy	
	Liberec	Děčín	Liberec	Děčín	Liberec	Děčín
1 A	2,5	1,0	0,8	0,5	0,4	0,2
1 B	0,8	2,1	0,8	1,8	-	1,1
2 A	0,4	0,1	0,4	0,4	0,4	0,3
2 B	-	-	-	0,1	-	0,1
2 C	-	-	-	-	-	0,1
3 A	10,0	11,7	9,6	9,2	5,0	5,4
3 B	69,5	74,7	64,4	61,5	36,0	43,6
3 C	1,7	2,5	1,3	2,4	1,3	1,1
3 D	8,4	6,2	8,4	4,9	2,9	3,1
4 A	0,4	0,5	0,4	4,4	-	8,7
4 B	-	0,1	-	1,1	-	1,7
4 C	2,9	0,4	2,5	3,9	1,3	9,0
4 D	-	0,1	-	0,6	-	1,3
5 A	-	0,2	3,8	1,8	3,8	1,7
5 B	0,4	0,4	3,3	4,1	2,9	3,6
5 C	-	-	0,8	3,2	0,8	3,2
5 E	2,9	-	2,9	-	44,8	16,0
6	-	0,1	0,4	0,1	0,4	0,1
Celkem	100	100	100	100	100	100

Poznámky: Ve vesnicích panství Děčín bylo celkem 336 domácností

Zdroj: Horský, 1997, str. 53, Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Jak lze vidět z hodnot v tabulce, domácnosti na panstvích Liberec i Děčín jsou jednoznačně západoevropského typu. Dokonce mohou říct, že jsou zde poměry blízké neolokalismu, jelikož se zde podíly domácností s více manželskými páry pohybují okolo 1 % (Horský, 1997, str. 52).

Obecné poměry na panstvích Liberec a Děčín jsou si velice podobné. Drobné odlišnosti mohou shledat v počtech svobodných, bez určení rodinného stavu (1 B), kde ve vesnicích na panství Děčín jich je vždy více. Dále je ve městě Liberec více jednoduchých rodinných

domácností, kde je pouze matka s dětmi, a to především u prvních dvou způsobů třídění. A nakonec, na panství Děčín je obecně méně domácností čítajících více rodin (5 A–E), avšak ve městě Liberec jsou procenta stále dosti malá, aby se dalo hovořit o východoevropském typu rodiny.

9.1 Podružské domácnosti

Postavení podružských domácností nebylo postavením rodinným, nýbrž spíše svébytným domácnostním postavením. Tedy že podruh, podruhně či podružský manželský pár tvořili relativně samostatnou poddomácnost. Označení „podruh“ bylo především právní a v určitém smyslu i sociálně stavovské, jelikož v preindustriální společnosti byl jedním z hlavních kritérií sociálního rozvrstvení vztah k nemovitosti. Podruzi nebyli vlastníky ani držiteli svobodných městských domů, nýbrž žili u někoho v podruží, tzv. přebývali na cizím (Horský, 1997, str. 90).

Podruzi byli běžně označováni za nižší sociální skupinu než třeba měšťané či usedlí poddaní. Nemohli se např. plně podílet na obecní samosprávě. Avšak to neznamená, že by se dalo o podruzích mluvit jako o chudině. Jejich způsob obživy byl různorodý, od řemeslníků, přes pastýře až po tuláky a vandraky (Horský, 1997, str. 91–92).

Vazba mezi podružskou domácností a hlavou domácnosti byla rozmanitá a ve většině případech velmi volná, hlavně co se týče pohledu majetkově právního. Být v podruží nemuselo nutně znamenat žít v jednom stavení s rodinou hospodáře, ale podruzi mohli žít v chalupách vystavěných na statku jejich hospodáře (Horský, 1997, str. 92).

V tabulce 17 po zahrnutí všech podruhů do typologie byly domácnosti čítající více rodin nejpočetnější skupinou, avšak díky kategorii 5 E (ostatní), tedy díky podružským domácnostem. Ve městě Liberec by nebylo od věci podívat se na strukturu rodinných domácností při započítání podružských domácností jako domácností samostatných.

Tab. 19 – Rodinná struktura města Liberec včetně podružských domácností podle Laslettovy typologie (viz. Příloha 1), 1651

Laslettova typologie	Všechny domácnosti	Všechny domácnosti (%)	Pouze podružské domácnosti	Pouze podružské domácnosti (%)
1 A	48	11,0	42	22,2
1 B	28	6,4	24	12,7
2 A	1	0,2	-	-
3 A	75	17,2	50	26,5
3 B	214	49,0	45	23,8
3 C	6	1,4	1	0,5
3 D	48	11,0	23	12,2
4 A	1	0,2	-	-
4 C	6	1,4	-	-
5 E	10	2,3	4	2,1
Celkem	437	100,0	189	100,0

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Podružské domácnosti ve městě Liberec tvořili 43,24 % ze všech domácností. Proto jejich rodinná struktura má zásadní vliv na strukturu celkovou. Např. u vsí panství Třeboň byli podruzi málo početnou sociální skupinou, pouze 16 podruhů na 100 usedlostí (Horský, 1993, str. 80).

Celá kategorie „jednotlivá osoba“ (1 A, 1 B) je tvořena zásadně podružskými domácnostmi. Zde je velmi početnou skupinou 1 A, tedy vdovec, vdova. Vdovy osamělé či s dětmi (3 D) představovaly na českých panstvích velmi významnou složku podružské populace. Odchod do podruží představoval krok k finančnímu zajištění ženy, a to především finančním vypořádáním. Po smrti manžela – hospodáře vdově připadla třetina pozůstalosti a o zbytek se dělily děti, popř. další příbuzní, rovným dílem. Systém tzv. vdovské třetiny fungoval především v severních Čechách, kde byla převaha německého etnika (Horský, 1997, str. 93).

V čistě podružských domácnostech na rozdíl od celkových počtů převažují jednoduché domácnosti manželských párů bez dětí. Sem by patřily páry, které uzavřely sňatek, ale ještě nemají děti, či naopak starší rodiče, kteří svou usedlost předali nové generaci.

V typologii rodin a domácností ve městě Liberec opět početně převažují domácnosti manželského páru s dětmi (3 B), a to s procentuálním zastoupením téměř jedné poloviny. Druhým nejčastějším typem je manželský pár. Pokud bych sečetla celou kategorii jednoduchá domácnost (3 A–3 D) dostanu se na 78,5 %. Toto číslo mě utvrzuje v zařazení Liberecké populace do západoevropského typu rodiny.

9.2 Čeleď v domácnostech

Do Laslettovy typologie rodin a domácností (viz. Příloha 1) je zahrnuta pouze ta čeleď, která má stejné příjmení jako hlava domácnosti. Což je na panství Děčín 11 sloužících z 196 osob (Seligová, 1993, str.121) a ve městě Liberec pouze 4 z 228 osob.

Existence čelední služby je jednou ze základních charakteristik západoevropského typu rodiny. Mohu tedy vycházet z předpokladu, že čeleď bych našla převážně u jednoduchých rodinných domácností, a to především u manželských párů či manželských párů s dětmi (3 A, 3 B). Následující tabulka ukazuje zastoupení čeledě podle věku v kategoriích domácností Laslettovy typologie (viz. Příloha 1).

Tab. 20 – Počty čeledi v domácnostech podle věku, Laslettova typologie (viz. Příloha 1), muži, 1651

Věk	1 A	1 B	3 A	3 B	3 C	3 D	4 C	5 E	Celkem
10–14	-	-	4	4	-	-	-	-	8
15–19	1	-	6	44	1	4	3	2	61
20–24	3	1	5	31	1	3	-	1	45
25–29	1	1	2	9	-	-	4	1	18
30–34	2	-	-	-	-	-	-	1	3
35–39	-	-	-	1	-	-	-	-	1
40–44	-	-	2	-	-	-	-	-	2
45–49	-	-	-	1	-	-	-	-	1
50–54	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55–59	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60+	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Celkem	7	2	17	88	2	7	7	5	141

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Největší zastoupení mužské čeledě ve městě Liberec bylo v roce 1651 u nukleárních domácností (manželský pár s dětmi - 3 B), zejména ve věkových kategoriích 15–19 a 20–24 let. Obecně se zde mužská čeleď vyskytovala pouze v rodinách s dětmi (3 B, 3 C, 3 D) či v domácnostech o jedné či dvou členech (1 A, 1 B, 3 A), tedy tam, kde bylo nejvíce práce

a kde jich bylo nejvíce potřeba. V kategorii 4 C (kolaterální rozšířená rodinná domácnost) byly povětšinou důvodem zařazení domácnosti do této kategorie, což lze odhadnout podle stejného příjmení čeledína a hospodáře. Mužská čeleď starší 30 let se nacházela pouze u nukleárních rodin, avšak jejich výskyt obecně byl pouze výjimečný.

Na první pohled se zastoupení ženské čeledě v jednotlivých kategoriích Laslettovy typologie moc neliší od zastoupení mužské čeledě. Opět jsou počty nejvýraznější u manželského páru s dětmi, a především ve věkových skupinách 15–19 a 20–24 let.

Na rozdíl od mužů, ženská čeleď se ve městě Liberec v roce 1651 téměř nevyskytuje v jiném uskupení domácností než u jednoduchých rodinných (3 A, 3 B, 3 D) a kolaterálně postranně rozšířených domácností (4 C). Zastoupení ženské čeledě ve věku 30 a více se sice také objevuje převážně v kategorii 3 B, ovšem v mnohem větších počtech (muži 4, ženy 13).

Tab. 21 – Počty čeledi v domácnostech podle věku, Laslettova typologie (viz. Příloha 1), ženy, 1651

Věk	1 A	3 A	3 B	3 D	4 C	Celkem
10–14	-	-	2	-	1	3
15–19	1	1	23	3	4	32
20–24	-	5	17	1	2	25
25–29	2	-	10	-	1	13
30–34	-	-	6	-	-	6
35–39	-	-	-	-	-	-
40–44	-	-	2	-	-	2
45–49	-	-	-	-	-	-
50–54	-	-	4	-	-	4
55–59	-	-	-	-	-	-
60+	-	-	1	-	-	1
Celkem	3	6	65	4	8	86

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Dle tabulek o zastoupení čeledi v domácnostech podle věku ve městě Liberec v roce 1651 lze potvrdit premisu o výskytu čeledi zejména u jednoduchých rodinných domácností. Zajímavým faktem je, že u jednoduchých rodinných domácností, kde je pouze otec s dětmi (3 C), se čeleď téměř nevyskytuje, a když ano, tak pouze mužského pohlaví. Otázka je, zda tato skutečnost nějak souvisí s přístupem mužů k práci a jejich ochotě si nechat v domácnosti pomoci, či nikoliv.

Kapitola 10

Náboženské vyznání obyvatelstva

Soupis poddaných podle víry z roku 1651 byl vypracován za účelem zjištění počtu katolíků a nekatolíků v Čechách. V Liberci vznikl v době násilné rekatolizace, kdy velké množství obyvatel raději emigrovalo do nedaleké Horní Lužice, než aby se vzdali svého náboženství. V analýze počtů katolického obyvatelstva ve městě Liberec budu tedy předpokládat velice nízké hodnoty katolíků, ale i nekatolíků, kteří jsou ochotní přejít na katolictví.

U dětí předzповědního věku se vyznání nezjišťovalo. V této analýze tedy přicházím o velkou část populace a počítám pouze s obyvatelstvem starším deseti let, což bylo ve městě Liberec 1323 osob. V následující tabulce lze vidět věkové rozložení katolíků a nekatolíků podle pohlaví. Procentuální podíly byly počítány v jednotlivých věkových kategoriích.

Tab. 22 – Vyznání obyvatel města Liberec podle pohlaví, 1651

Věk	Muži		Ženy	
	Katolíci (%)	Nekatolíci (%)	Katoličky (%)	Nekatoličky (%)
10–14	16,7	83,3	11,1	88,9
15–19	8,5	91,5	2,7	97,3
20–24	8,8	91,3	7,5	92,5
25–29	17,5	82,5	5,6	94,4
30–34	8,2	91,8	3,6	96,4
35–39	17,5	82,5	8,7	91,3
40–44	20,8	79,2	3,9	96,1
45–49	15,4	84,6	0,0	100,0
50–54	3,0	97,0	4,1	95,9
55–59	5,6	94,4	8,3	91,7
60+	12,2	87,8	-	100,0
Počet	74	531	35	683

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

Liberečtí obyvatelé se svého protestanského vyznání nechtěli za žádnou cenu vzdát. Podíly katolíků v každé věkové kategorii se pohybují pod 20 %. O něco méně je zde žen katoliček než mužů katolíků. Příčinou může být jak větší zatvzřelost žen změnit svou víru na katolickou, tak i fakt, že vrchnostenští úředníci, kteří museli býti katolíky, byli vždy muži.

Největší podíl katolíků u žen byl ve věkové kategorii 10–14 let, ale u mužů je v tomto věku podíl také vysoký. V době rekatolizace českých zemí byly děti ve farnostech od malička učeny katolictví. Je tedy možné, že se katolíky staly, a to ne pouze oficiálními.

U mužů byly nejpočetnější věkové skupiny 35–39 a 40–44 let. V otázce víry většinou velice záleželo, v jakých poměrech se daná osoba nacházela. Vrchnostenští úředníci a muži v čele cechů museli často slíbit přechod ke katolické víře, aby jim nebyl zabaven majetek a nebyli vyhnáni do exilu.

Zajímavější by mohly být počty nekatolíků, u kterých je šance, že ke katolictví přejdou. Smím předpokládat, že vyšší čísla naleznou u mladších jedinců a také u mužů obecně, což často souviselo s výkonem jejich práce.

Podle následující tabulky mohu konstatovat, že můj předpoklad byl správný. Jak u žen, tak u mužů je vyšší šance, že přejdou ke katolictví ve věkových skupinách 10–14 let. U žen poté toto procento prudce klesá na 19,6 % a již dále se moc nemění. Největší počet zatvrzelých nekatolických žen můžeme vidět u věkové kategorie 55–59 let.

Podíly mužských nekatolíků s šancí na obrácení ke katolictví jsou mnohem vyšší než u žen, a to především v kategoriích 10–14, 15–19 a 20–24 let. Poté se pohybují lehce pod procentuálním zastoupením žen. Zajímavý může být rozdíl ve věkové skupině 55–59 let. Zatímco u žen se setkáváme se stoprocentním nekatolictvím, téměř 20 % mužů přiznalo šanci k obrácení na katolictví. Tento jev si mohu vysvětlit opět sociální a profesní situací či pouhou setrvačností hodnot.

Tab. 23 – Šance obyvatel města Liberec k přechodu na katolickou víru, muži, ženy, 1651

Věk	Muži		Ženy	
	+ (%)	- (%)	+ (%)	- (%)
10–14	83,3	16,7	60,4	39,6
15–19	42,3	57,7	19,6	80,4
20–24	30,1	69,9	18,4	81,6
25–29	9,6	90,4	14,9	85,1
30–34	11,9	88,1	19,8	80,2
35–39	12,1	87,9	9,5	90,5
40–44	11,9	88,1	17,8	82,2
45–49	13,6	86,4	16,7	83,3
50–54	6,5	93,5	17,0	83,0
55–59	18,8	81,3	-	100,0
60+	11,1	88,9	4,8	95,2
Počet	147	382	133	549

Poznámka: + je šance přechodu na katolickou víru, - není šance přechodu na katolickou víru

Zdroj: Pazderová, 2005 a vlastní výpočty

S podíly nekatolíků ve městě Liberec se dostáváme až neuvěřitelných 91,8 % populace starší deseti let. V tomto světle se 70 % nekatolíků ve městě Dobruška (Holubová, 2002, str. 40–41) zdá skoro směšným číslem. Je logické, že se město Liberec bálo dragonád a nasazení vojska do města. Vždyť v této fázi rekatolizace, která byla téměř u svého konce, zde žilo pouhých 8,2 % katolíků.

Kapitola 11

Závěr

Cílem této práce bylo důkladně zanalyzovat obyvatelstvo města Liberec, tak jak je popsáno v Soutpisu poddaných podle víry z roku 1651, a na základě těchto výsledků zhodnotit předpoklady mnou vyslovené v úvodu této práce.

Většina mých předpokladů a hypotéz nebyla vyvrácena, ale naopak se prokázala jejich pravdivost. Obyvatele města Liberec jsem zhodnotila a porovnála s jinými městy a vesnicemi z hlediska věkového rozložení, profesní a sociální struktury, včetně lidí ve služebním poměru, rodinného stavu, struktury rodin a domácností a náboženského vyznání.

Věkové rozložení obyvatel města Liberec v roce 1651 má svou zvláštní strukturu a určité podobnosti u populace jiných měst a vsí jsou jen malé. Procentuální zastoupení dětí předzpozdědního věku je nižší než hodnota odhadovaná E. Maurem, což si můžeme vysvětlit třicetiletou válkou či pobytem švédských vojsk. Ve věkové kategorii 15–19 let jsou ve městě Liberec počty vyšší než jinde, a to nejspíše kvůli přílivu čeledi z okolních vsí. Podíl obyvatel starších 60 let je ve městě Liberec vůči vsím panství Třeboň též vyšší, což odpovídá historické zkušenosti.

V kapitole „Profesní a sociální struktura“ se mé odhady také podobaly zjištěným výsledkům. Ve městě Liberec jsou vskutku nejpočetnější složkou obchodníci a řemeslníci, a to především tkalci a přadleny. Avšak v porovnání s městem Dobruvice není řemeslnická složka obyvatelstva ve městě Liberec o moc vyšší. Počty v jednotlivých kategoriích jsou ve městě Liberec v porovnání s městem Dobruvice opět velice odlišné. Srovnání věkové struktury hospodářů a hospodyň města Liberec s vesnicemi panství Třeboň dopadlo též podle mé hypotézy. Ve vsích Třeboňského panství můžeme nalézt větší počty hospodářů a hospodyň v mladších věkových ročnicích, a naopak velmi malé ve starších věkových ročnicích.

Předpoklad o vyšším podílu lidí ve služebním poměru ve městě Liberec na rozdíl od jiných měst se bohužel nepotvrdil. I v porovnání s vesnicemi Třeboňského panství není tento podíl tolik rozdílný. Dále se bohužel neprojevila převaha žen v čeledním službě, naopak byli muži jako čeledě ve městě Liberec v drtivé převaze (141 mužů, 87 žen). Celkové počty čeledě ve městě Liberec se velice liší od města Chomutov i vsí panství Třeboň, avšak mají podobnou strukturu jako počty čeledě ve městě Žatec.

O premise o rodinném stavu, tedy tvrzení, že se muži ve městě Liberec v roce 1651 budou ženit později než ženy, lze říci, že byla potvrzena. Zvláštním zjištěním zde pro mne bylo,

že ve starších věkových ročnících bylo ve městě Liberec roku 1651 svobodných více žen než mužů. Celkové počty svobodných, ženatých a ovdovělých mužů i žen však nejsou příliš podobné počtům ve městě Dobruška.

Tvrzení o rozdílnosti podmínek města Liberec v případě struktury rodin a domácností neplatí. Město Liberec stejně jako jiná česká města a vsi popsané v různých studiích o domácnostech v 16. a 17. století patří pod západoevropský typ rodiny. Nejvýznamněji se zde tedy prosazuje jednoduchá rodinná domácnost, a to konkrétněji manželský pár s dětmi. U domácností čistě podružských je nejčastějším typem rodinná domácnost manželského páru a manželský pár s dětmi zde drží až příčku druhou. Avšak svou strukturou stále zapadají do západoevropského typu rodiny. Co se týče zastoupení čeledi v typologii rodin a domácností, zde se můj předpoklad potvrdil. V drtivé většině se čeleď pohybovala v rodinách manželských párů s dětmi, manželských párů samostatných, jednoho rodiče s dětmi či u ovdovělých samostatně žijících.

Účel vypracování Soupisu poddaných podle víry v roce 1651 se ukázal být oprávněný. Ve všech věkových kategoriích počty nekatolíků neklesly pod 79 %. Ani u šance na obrácení na katolickou víru nebyly tyto počty příliš příznivé pro katolické vyznání. Největší procento se objevuje u dětí do 14 let, ale u většiny věkových kategorií nepřesáhne 20 %.

Rozdílnost města Liberec od jiných českých měst a vsí z důvodu odlehlého umístění a německy mluvící populaci se ve velké míře potvrdila. Velice podobnou strukturou zůstává pouze v případě typologie rodin a domácností a u pohlavně věkové struktury lidí ve služebním poměru, a to především v porovnání s městem Žatec.

Přínosem této práce je detailní rozbor obyvatel města Liberec podle Soupisu poddaných z roku 1651, který by mohl být využit pro porovnání při analýze jiného města českých zemí ve stejném období. A také při pozorování vývoje a trendů demografických ukazatelů na libereckém panství v době pobělohorské.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ

PAZDEROVÁ, Alena, 2005. *Soudpis poddaných podle víry z roku 1651*: Boleslavsko. Vyd. 2., dopl. Praha: Národní archiv. ISBN 80-86712-28-1.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BÍLKOVÁ, Libuše a Bohunka KRÁMSKÁ, 2002. *Výstava "Město a lidé" k 650. výročí první zmínky o Liberci v písemných pramenech*. Liberec: Město Liberec.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, 1987. Populační vývoj od poloviny 17. století do konce 18. století. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1987(12), 153-175
- ČÁŇOVÁ, Eliška, 1992. Složení domácnosti v Čechách v roce 1651. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1992(16), 63-66.
- DOBROVSKÝ Josef, 1821. *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, Praha. Dostupný z: <https://bara.ujc.cas.cz/slovníky/dobrovsky/dbsearch.php?database=gbsgb653sd>
- FIALOVÁ, Ludmila, 1994. K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1994(18), 127-166.
- FIALOVÁ, Ludmila, Pavla HORSKÁ, Milan KUČERA, Eduard MAUR, Jirí MUSIL a Milan STLOUKAL, 1996. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta. Patriae. ISBN 80-204-0283-7.
- HOLUBOVÁ, Michaela, 2002. Obyvatelstvo dobrovické farnosti v soupisu poddaných podle víry z roku 1651. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002(26), 37-61.
- HORSKÝ, Jan a Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, 1997. *Rodina našich předků*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-7106-195-6.
- HORSKÝ, Jan a Miloš SLÁDEK, 1993. Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993(17), 71-109.
- KŘIVKA, Josef, 1968. Čeleď v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1968(2), 2-8.
- KŘIVKA, Josef, 1970. Význam poddanských seznamů pro demografické bádání. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1970(4), 50-58.
- MAUR, Eduard, 1983. K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1983(8), 7-43.
- MAUR, Eduard, 1987. Populační důsledky třicetileté války. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1987(12), 137-152.
- MAUR, Eduard, 1999. Čeleď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999(23), 85-135.

- MELANOVÁ, Miloslava, Rudolf ANDĚL, Robert KVAČEK, Markéta LHOTOVÁ, Kateřina PORTMANN a Milan SVOBODA, 2017. Liberec. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. Dějiny českých, moravských a slezských měst. ISBN 978-80-7422-484-3.
- OGILVIE, Sheilagh a Jeremy EDWARDS, 1998. Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1998(22), 5-49.
- ŘEHÁČEK, Marek, 1998. *Turistický průvodce českou částí Euroregionu Nisa: Liberecko*. Liberec: Phare CBC.
- ŘEŠETKA, Miroslav, 1996. Německo-český a česko-německý slovník. Olomouc: FIN Publishing. ISBN 80-86002-04-7.
- SELIGOVÁ, Markéta, 1993. Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v polovině 17. století (panství Děčín – sonda). *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993(17), 111-130.
- ŠTERNOVÁ, Petra, ed., 2013. *Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec*. V Liberci: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště. ISBN 978-80-903934,2-4.
- ZEMAN, Adolf, 1967. K metodice studia populačního vývoje českých měst královských v předstatistickém období. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1967(1), 19-27.

PŘÍLOHY

Příloha 1 - Přehled typologie domácnosti Petera Lasletta

Typologie	Laslettova anglická verze	Překlad Eduarda Maura
1	Solitaries	Nerodinné domácnosti
1 A	Widowed	Osoby ovdovělé
1 B	Single of unknown marital status	Svobodné nebo bez udání rodinného stavu
2	No family	Vícečlenné nerodinné domácnosti
2 A	Coresident siblings	Spolubydlíci sourozenci
2 B	Coresident relatives of other kinds	Jinak příbuzní spolubydlíci
2 C	Person not evidently related	Členové bez příbuzenského vztahu
3	Simple family households	Jednoduché rodinné domácnosti
3 A	Married couples alone	Manželský pár
3 B	Married couple with child(ren)	Manželský pár s dětmi
3 C	Widowers with child(ren)	Otec s dětmi
3 D	Widows with child(ren)	Matka s dětmi
4	Extended family households	Rozšířené rodinné domácnosti
4 A	Extended upwards	Ascendentní
4 B	Extended downwards	Descendentní
4 C	Extended laterally	Kolaterální
4 D	Kombinace 4 A a 4 C	Ascendentní a kolaterální
5	Multiple family households	Složené rodinné domácnosti
5 A	Secondary units up	Sekundární rodinné jádro je ascendentní
5 B	Down	Descendentní
5 C	Units of one level	Kolaterální
5 D	„Frēreches“	Sourozenecké domácnosti
5 E	Other multiple family households	Ostatní
6		Neurčité, ale se stopami příbuzenských vazeb

Zdroj: Horský, 1997, str. 35–36